

บทที่ ๒

ภูมิหลังทางสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม

จังหวัดตราดเป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาอย่างยาวนานนับแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ดังปรากฏร่องรอยทั้งจากโบราณวัตถุ โบราณสถาน และวัฒนธรรมต่างๆ ตลอดจนสภาพสังคมที่ประกอบไปด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนา ที่มีการอพยพย้ายเข้ามาหลายยุคสมัย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมและความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญชาติที่อาจเป็นปัจจัยสำคัญอันทำให้แผ่นดินผืนนี้เป็นที่ตั้งของชุมชนมาหลายยุคสมัย

๒.๑ สภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดตราด^๑

ตราด เป็นเมืองสุดท้ายทางทะเลด้านทิศตะวันออกของประเทศไทย มีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ละติจูดระหว่าง ๑๑ - ๑๒ องศาเหนือ และลองจิจูด ๑๐๒ องศาตะวันออก ระยะทางจากกรุงเทพฯ ถึงจังหวัดตราดประมาณ ๓๑๕ กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๙๖๒.๖ ตารางกิโลเมตร และพื้นที่ตามเขตการปกครองทางทะเลประมาณ ๗,๒๕๗.๖ ตารางกิโลเมตร ฝั่งทะเลยาวประมาณ ๑๖๕ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงและประเทศเพื่อนบ้านดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับอำเภอสูงจังหวัดจันทบุรีและประเทศกัมพูชา
ทิศใต้	ติดต่อกับอ่าวไทยและน่านน้ำทะเลประเทศกัมพูชา
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับประเทศกัมพูชามีทิวเขาบรรทัดเป็นแนวกันเขตแดน
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอำเภอสูง จังหวัดจันทบุรี

^๑คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดตราด (กรุงเทพฯ: ศูนย์สาธิตพริ้ว, ๒๕๔๓), หน้า ๑ - ๖.

ภูมิประเทศของจังหวัดตราด มีอาณาบริเวณทั้งที่เป็นแผ่นดินและพื้นน้ำ ประกอบด้วยเทือกเขาสูงอุดมด้วยป่าเบญจพรรณและป่าดิบทางด้านตะวันออก ส่วนบริเวณหมู่เกาะต่างๆ ทางด้านใต้มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงเช่นเดียวกัน ตอนเหนือเป็นที่ราบบริเวณภูเขา ตอนกลางจะเป็นที่ราบลุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์ แล้วลาดลงเป็นที่ราบต่ำชายฝั่งทะเล กล่าวได้ว่าลักษณะของภูมิประเทศที่ปรากฏเด่นชัด คือ ที่ราบบริเวณลุ่มน้ำ ที่ราบต่ำชายฝั่งทะเล ที่ราบบริเวณภูเขาและที่สูง บริเวณภูเขา แต่ละบริเวณมีความแตกต่างกันจึงทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันไปด้วย

ที่ราบลุ่มบริเวณลุ่มน้ำ ได้แก่พื้นที่บริเวณที่ราบตอนกลางและตะวันออก ประกอบด้วยลำน้ำสำคัญหลายสาย ซึ่งเกิดจากทิวเขาบรรทัดทางตอนเหนือและตะวันออก นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ราบแคบๆ ทางด้านตะวันตก มีลำน้ำหลายสายจากภูเขาที่ไม่สูงมากนัก บริเวณที่ราบลุ่มน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ จึงมีการทำนาจำนวนมากในบริเวณพื้นที่แถบนี้

ที่ราบต่ำชายฝั่งทะเล ตามบริเวณฝั่งทะเลเกือบตลอดแนว เป็นบริเวณที่รวมเอาตะกอน โคลนตมจากแม่น้ำลำคลองต่างๆ มาทับถมกัน ได้แก่ บริเวณฝั่งแม่น้ำเวฬุ ตำบลแสนตุ้ง ตำบลท่าโสม อำเภอเขาสมิง และบางส่วนของตำบลบางปิต อำเภอคลองใหญ่ ซึ่งมีลำคลองเล็กๆ หลายสายไหลลงสู่ทะเล ส่วนบริเวณที่ราบต่ำมีอยู่ทั่วไปทางฝั่งทะเลตะวันตก ตั้งแต่อำเภอเขาสมิง จนถึงอำเภอแหลมงอบ อำเภอเมืองตราดตราด จนถึงอำเภอคลองใหญ่ บริเวณที่กั้นไม่ให้น้ำทะเลท่วมถึงอยู่เสมอมิใช่ชายเลนตลอดแนว ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการทำประมงชายฝั่งและการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง เช่น การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ หอยนางรม และหอยแครง

ที่ราบบริเวณภูเขา บริเวณนี้มีพื้นที่กว้างขวางมาก เนื่องจากมีภูเขากระจายอยู่ในบริเวณต่างๆ ของจังหวัดโดยเฉพาะทางตอนเหนือ ในเขตท้องที่อำเภอปอไร่ เป็นบริเวณที่เคยมีป่าไม้เขียวชอุ่ม ปกคลุมอยู่อย่างหนาแน่น จึงทำให้พื้นที่นี้มีความชุ่มชื้นมาก เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญของจังหวัด ทางตะวันตกเขตท้องที่อำเภอเขาสมิงมีเขาเดี่ยวๆ สลับอยู่โดยทั่วไป บริเวณตอนกลางและตอนใต้

ในเขตอำเภอเขาสมิงบางส่วนของที่ติดต่อกับอำเภอแหลมงอบ มีภูเขาขนาดไม่สูงนักกระจายอยู่ทั่วไป แต่พื้นที่ป่าเหลืออยู่น้อยมาก เนื่องจากประชาชนเข้าไปจับจองเพื่อใช้เป็นที่ทำกิน

ที่สูงบริเวณภูเขา ในจังหวัดตราดมีที่สูงบริเวณภูเขากว้างขวางมาก อยู่ทางตอนเหนือแผ่ลงมาทางตอนใต้ตลอดแนวพรมแดนจนสุดเขตทางใต้ของจังหวัดภูเขาเหล่านี้สลับซับซ้อนกันอย่างหนาแน่น มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามบริเวณที่ผ่าน แต่เป็นที่รู้จักกันดีในนามทิวเขาบรรทัด ส่วนทางตะวันตกมีภูเขาที่ไม่สูงนักรวมกันอยู่ในบริเวณแคบๆ ซึ่งได้แก่บริเวณตอนกลางของอำเภอแหลมงอบติดต่อกับอำเภอเขาสมิง ภูเขาเหล่านี้ในอดีตเป็นพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์ แต่ในปัจจุบันถูกทำลายเป็นจำนวนมาก รวมทั้งบริเวณที่เป็นไหล่เขา ได้เปลี่ยนแปลงสภาพจากป่าธรรมชาติเป็นส่วนยางพารา สวนผลไม้และไร่สับปะรด อย่างไรก็ตาม พืชเศรษฐกิจเหล่านี้ก็มีความสำคัญและสร้างชื่อเสียงให้กับท้องถิ่น

สำหรับหมู่เกาะช้างมีภูเขาครอบคลุมอยู่เกือบตลอดพื้นที่ ได้แก่เกาะต่างๆ เช่นเกาะกูด หมู่เกาะช้าง เกาะเหล่านี้มีที่ราบเฉพาะชายฝั่งทะเลเท่านั้น ภูมิประเทศของเกาะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด หมู่เกาะทะเลในจังหวัดตราดตั้งอยู่ห่างจากฝั่งจึงได้รับผลกระทบจากตะกอนปากแม่น้ำบนแผ่นดินน้อยส่งผลให้น้ำทะเลใส เป็นแหล่งป่าต้นน้ำมีน้ำตก พืชพันธุ์ธรรมชาติ และสัตว์ป่าซึ่งยังคงความสมบูรณ์ของระบบนิเวศอยู่มาก

แม่น้ำของจังหวัดตราดส่วนใหญ่เกิดจากต้นน้ำบนทิวเขาบรรทัดตอนเหนือ มีลักษณะคดเคี้ยว ไหลหล่อเลี้ยงผืนดินในที่ต่างๆ แล้วจึงไหลลงสู่อ่าวตราด แม่น้ำที่สำคัญในจังหวัดตราด คือ แม่น้ำตราด และแม่น้ำเวฬุ

แม่น้ำตราด เป็นแม่น้ำที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดตราด ยาวประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามบริเวณที่ไหลผ่าน ต้นน้ำเกิดจากทิวเขาบรรทัดตอนเหนือที่สำคัญคือ คลองแฉ่งและคลองสระตอ จากนั้นไหลผ่านอำเภอบ่อไร่ ซึ่งเป็นแหล่งแร้วธรรมชาติที่สำคัญไหลผ่านอำเภอเขาสมิง ช่วงนี้เรียกว่าคลองเขาสมิงหรือ คลองใหญ่ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในอดีตของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมแม่น้ำ แม้ในปัจจุบัน ถ้าคลองนี้ก็ยังเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญในการเกษตร เพราะอำเภอเขาสมิงมีพื้นที่เพาะปลูกมากที่สุดในจังหวัดตราด โดยเฉพาะสวนผลไม้

เมื่อไหลเข้าสู่เขตอำเภอเมืองตราดตราด คลองเขาส้มได้บรรจบกับคลองห้วยแร้งที่บริเวณปากคลองห้วยแร้ง หมู่บ้านจุฬามณี ตำบลห้วยแร้ง ในช่วงนี้เองที่เรียกชื่อว่า แม่น้ำตราด เข้าสู่ชุมชน “บ้านท่าเรือช้าง” แม่น้ำตราดเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่ใช้ติดต่อทั้งภายในและภายนอกประเทศตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

แม่น้ำเวฬุ เป็นแม่น้ำแบ่งเขตแดนของจังหวัดตราดและจังหวัดจันทบุรี ต้นน้ำอยู่ในเขตจังหวัดจันทบุรี ที่เขาชะอมและเขาสระบาบ มีความสำคัญเพราะไหลผ่านเขตเกษตรกรรมของทั้งสองจังหวัด ช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดตราดมีความยาวประมาณ ๒๐ กิโลเมตรไหลผ่านบ้านท่าจอด ตำบลแสนตุ้ง อำเภอเขาส้ม ลงสู่ทะเลบริเวณอ่าวบ้านบางกระดาน อำเภอแหลมงอบจังหวัดตราด

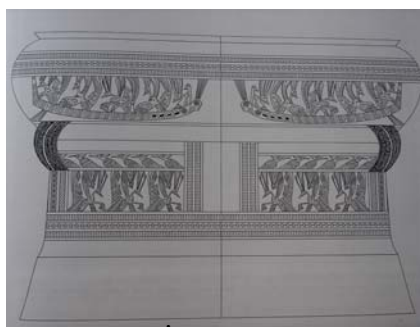
คลองต่างๆ ในจังหวัดตราด ส่วนใหญ่มีกำเนิดจากต้นน้ำบนทิวเขาบรรทัด ไหลชอกซอนหล่อเลี้ยงไร่นาและสวนผลไม้ในที่ต่างๆ แล้วไหลลงแม่น้ำตราด เช่น คลองลำต้อยน้อย คลองลำต้อยใหญ่ คลองใหญ่ คลองพิศ คลองห้วยแร้ง คลองเหล่านี้เป็นประโยชน์ยิ่งของอำเภอเขาส้มและอำเภอเมืองตราด ส่วนคลองน้ำเขียวเกิดจากเขาวังปลาซึ่งอยู่ระหว่างอำเภอแหลมงอบกับอำเภอเมืองตราด ไหลผ่านหมู่บ้านน้ำเขียวลงสู่ทะเลทางใต้ที่บ้านปากคลอง ตำบลหนองโสน เป็นแหล่งประมงพื้นบ้านและใช้เป็นเส้นทางออกทะเลเพื่อทำการประมงจนทุกวันนี้ นอกจากนี้ยังมีคลองบางพระ มีต้นน้ำเกิดจากเขาระกำถูกปล่อยลงสู่อ่างเก็บน้ำเขาระกำ แล้วไหลผ่านตัวเมืองตราดไปรวมกับแม่น้ำตราดที่บ้านค่านเก่าแล้วไหลลงสู่ทะเลตราด คลองบางพระนี้เคยมีความสำคัญมากในอดีต เพราะเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ ปัจจุบันก็ยังเอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนที่ย้ายอยู่ริมคลองและยังเป็นแหล่งระบายน้ำ ป้องกันน้ำท่วมในเขตเทศบาลด้วย

๒.๒ ประวัติศาสตร์จังหวัดตราด

แผ่นดินจังหวัดตราดเป็นที่อาศัยของคนมาหลายยุคสมัย นับเนื่องมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางของวัฒนธรรมและศูนย์กลางชุมชนไปตามกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่อาศัยในแต่ละสมัย ดังจะสามารถแบ่งยุคประวัติศาสตร์ของจังหวัดตราดได้ดังนี้

๒.๑.๑ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องถึงช่วงต้นประวัติศาสตร์

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการใช้พื้นที่อาศัยที่จังหวัดตราดของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์นั้น ได้แก่ กลองมโหระทึก^๒ ที่พบในจังหวัดตราดจำนวน ๓ ใบ คือ ที่บ้านนายเผือก สมบูรณ์ บ้านสามง่าม หมู่ ๔ ตำบลวังกระแจะ อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด พบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔ และ พบเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ ในแห่งเดียวกัน และที่บ้านนายเสมอ อิมทesar บ้านเลขที่ ๒๕ หมู่ ๖ ตำบลวังกระแจะ อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด จากหลักฐานกลองมโหระทึกทำให้สามารถกำหนดยุคสมัยของวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ของจังหวัดตราดได้ว่ามีอายุอยู่ในระหว่างศตวรรษที่ ๗ - ๖ ก่อนคริสต์ศักราช จนถึงหลังคริสต์ศตวรรษที่ ๒ (๒๐๐ ปีก่อนพุทธกาล - พุทธศตวรรษที่ ๗)^๓ นอกจากนี้ภายในกลองยังพบโบราณวัตถุ อาทิ สิวเหล็ก มีดขอ ขวานเหล็กมีบ้อง มีดเหล็ก เศษภาชนะดินเผาที่เผาด้วยอุณหภูมิต่ำ (Earthenware) ชิ้นส่วนภาชนะสำริด ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์ ลูกปัดหินคอร์เนเลียน (Cornelian) ฯลฯ

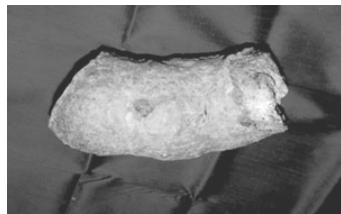
ภาพ ๑ กลองมโหระทึกที่บ้านนายเสมอ อิมทesar

^๒ กลองมโหระทึกนี้มนุษย์ในสมัยโบราณมีวัตถุประสงค์ในการใช้หลายประการ อาทิ ใช้เป็นเครื่องแสดงฐานะความมั่งคั่ง ใช้เป็นวัตถุสำคัญในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย ใช้ดีเป็นสัญญาณในการสงคราม ใช้ดีประกอบในพิธีกรรมขอฝน ใช้ดีเพื่อการบำบัดรักษาโรคทางไสยศาสตร์ ดูเพิ่มเติมใน สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. **กลองมโหระทึกในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

^๓ สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร. **กลองมโหระทึกในประเทศไทย**. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๗๙, ๘๙, ๙๕.

กลองมโหระทึกที่พบที่จังหวัดตราดนี้ มีลักษณะเป็นกลองมโหระทึกแบบเฮเกอร์ 1C (Heger IC) ซึ่งเป็นกลองแบบที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด นับเป็นประดิษฐกรรมในวัฒนธรรมดงซอน (Dong Son) ที่พบในจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วัฒนธรรมดงซอนเป็นวัฒนธรรมในสังคมเกษตรกรรม มีความเกี่ยวข้องกับแม่น้ำที่ราบ จากการตีความลวดลายบนกลองทั้ง ๓ ใบ สันนิษฐานว่าอาจเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการบูชาดวงอาทิตย์ การบูชาสัญลักษณ์ของพระเจ้า การบันทึกเรื่องการปลูกข้าว และเทศกาลแข่งเรือหรือการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับน้ำ นอกจากนี้ยังพบรอยแถบข้าวประทัดบนผิวกลอง ซึ่งเป็นหลักฐานยืนยันถึงเกี่ยวกับสภาพสังคมของผู้ใช้กลองว่าเป็นกลุ่มชนในสังคมเกษตรกรรม^๔ ผลการศึกษากลองมโหระทึกนี้ทำให้ทราบว่าชุมชนโบราณแห่งแรกของจังหวัดตราดอยู่ที่บริเวณตำบลวังกระแจะ ในเขตอำเภอเมืองตราด ซึ่งในสมัยนั้นชาวเมืองมีการทำเกษตรกรรม และนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติอยู่

นอกจากนี้ยังมีการค้นพบโบราณวัตถุที่โบราณสถานเขาโต๊ะโมะ บ้านอี่เริ่ม หมู่ที่ ๗ ตำบลประณีต อำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด บริเวณพื้นที่รอบๆ โบราณสถานประมาณ ๕ กิโลเมตร ชาวบ้านพบวัตถุโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ประเภทหินขัด เครื่องปั้นดินเผา เครื่องบดยาหิน แต่ยังไม่มียางานการศึกษาทางโบราณคดีแต่อย่างใด^๕

ภาพ ๒ เครื่องมือโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบที่เขาโต๊ะโมะ

^๔ อย่างไรก็ตาม ศรีศักร วัลลิโกดม ได้สันนิษฐานถึงที่มาของกลองมโหระทึกที่จังหวัดตราดว่ากลองนี้ชาวต่างชาติอาจนำเข้ามาโดยทางทะเล. ศรีศักร วัลลิโกดม. **อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก**. (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๕), หน้า ๖๓.

^๕ ที่โบราณสถานแห่งนี้ มีนิทานเล่าว่า นางกาไฉ่ได้ขนทรัพย์สินใส่ตุ่มจำนวนแสนตุ่มหนีมาจากเมืองเพนียดไล่เรือลำเกามา เมื่อมาถึงก็ให้วัวเทียมสมบัติมาที่นี้แล้วขุดหลุมนำสมบัติฝังแล้วสร้างปราสาทครอบไว้

๒.๑.๒ สมัยประวัติศาสตร์

ในสมัยประวัติศาสตร์ของดินแดนแถบเมืองตราดนั้น ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรี ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งวัฒนธรรมในยุคต้นคือราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ นั้น มีพัฒนาการไปในวิถีทางเดียวกับวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครหรืออาณาจักรเจนละ^๖ ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ในแถบประเทศกัมพูชาปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานได้แก่ โบราณสถานและโบราณวัตถุในเขตจังหวัดจันทบุรี อันมีพื้นที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองตราด และอาณาจักรเขมรโบราณสมัยก่อนเมืองพระนคร หลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถกำหนดสมัยของเมืองจันทบุรีโบราณ อาทิ **ทับหลังแบบถาราวรีวัต** ทับหลังแบบนี้มีอายุอยู่ในราว พ.ศ. ๑๑๕๐ มีความใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียแบบคุปตะระหว่าง พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๑๕๐ เช่น ที่ถ้ำเอลโดราที่ ๖ และที่ ๑๔ **ทับหลังแบบไพรมง** มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ **เสาประดับกรอบประตูแบบสมัยก่อนเมืองพระนคร** ลักษณะเป็นเสากลมเหมือนกับเสาประดับกรอบประตูสมัยก่อนเมืองพระนครทั่วไป

ภาพ ๓ ทับหลังแบบถาราวรีวัต เก็บรักษา ณ วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี

สิ่งทวารบาล เป็นสิ่งทวารบาล เป็นสิ่งศิลปะเขมร สิ่งเหล่านี้จากรูปแบบกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งในศิลปะแบบสมัยนครวัด **เทวสตรีสัมฤทธิ์** ขนาดประมาณ ๑๕ เซนติเมตร พิจารณาจากเครื่องแต่งกายเป็นรอยต่อระหว่างศิลปะปาปวนกับศิลปะ

^๖ ศรีศักร วัลลิโภคม. **อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก**. (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, ๒๕๔๕), หน้า ๙๙.

นครวัด **ทับหลังแบบปาปวน** ลักษณะเป็นแผ่นศิลาสลักลวดลายพรรณพฤกษาแบบทับหลัง ตรงกลางมีบุคคลอยู่ในซุ้ม แต่ด้านข้างทำเป็นกรอบคดโค้งคล้ายทับหลัง คงเป็นชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม จากลักษณะของลวดลายกำหนดได้ว่าอยู่ในศิลปะแบบปาปวน

ภาพ ๔ ทับหลังแบบปาปวน เก็บรักษา ณ วัดโบสถ์ จังหวัดจันทบุรี

เทวรูปพระหริหระ รูปแบบเป็นศิลปะเขมรแบบพนมดง (พ.ศ. ๑๐๘๐-๑๑๕๐) แต่นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นศิลปะแบบไพรแกม **แผ่นภาพสลักเล่าเรื่อง** สลักภาพบุคคล ๕ คนนั่งอยู่บนแท่นเตี้ย ๆ บุคคลทั้ง ๕ ถือสิ่งของคล้ายดอกไม้ในมือ นั่งอยู่หน้าอาคารซึ่งอาจเป็นที่อยู่อาศัยของชนชั้นสูงหรือศาสนสถาน การแต่งกายของบุคคลในภาพนุ่งผ้าสั้น จับเป็นริ้ว ขอบผ้าด้านข้างที่เอวโค้งสูงชันไปมาก ที่บริเวณหน้าท้องเปิดกว้างแต่เพียงเล็กน้อย ขอบชายผ้าพับย้อนออกมาที่หน้าท้อง คล้ายคลึงกับการนุ่งผ้าของประติมากรรมในศิลปะแบบปาปวน

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่สำคัญคือ **จารึก** จารึกที่พบบริเวณเมืองเพนียด นั้นมีด้วยกันทั้งหมด ๓ หลัก คือ **จารึกวัดทองทั่ว** จารึกวัดทองทั่วเป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กล่าวถึงพระเจ้าอโศกนรมันที่ ๑ (พ.ศ.๑๑๕๘-๑๑๗๘) ว่าถวายข้าทาสและสิ่งของแก่ศาสนสถาน **จารึกเพนียด** พบบริเวณเนินโบราณสถานวัดเพนียดร้าง เป็นจารึกที่เขียนขึ้นในสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร ตัวอักษรขอมโบราณจารึกนี้ชำรุดมากมีข้อความเหลือเพียง ๘ บรรทัดในด้านหน้า และด้านหลังเหลือเพียง ๕ บรรทัด ข้อความในจารึกเหมือนกับศิลาจารึกอีก ๑๑ หลัก พบที่พระตะบอง เสียมราฐ จำปาศักดิ์

ตะโปงมมูม บาพนม และ บันทายมาต เนื้อหาเกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดู^๗ **จารึกเพนียดหลักที่ ๕๒** เป็นจารึกที่ค่อนข้างชำรุดมาก จารึกด้วยอักษรขอมโบราณและเป็นภาษาขอมอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เช่นเดียวกับจารึกเพนียดของพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ มีเนื้อหากระต่อนกระแท่นอ่านไม่ได้ใจความ^๘ สำหรับที่จังหวัดตราดนั้น มีการพบอดีตสิ่งซึ่งเป็นวัฒนธรรมฮินดู ศิลปะเขมร ที่บ้านหนองใหญ่ ตำบล

^๗ คำจารึกเรียงตามโคลงแปลได้อีกความดังนี้ “.....๔๐. คนอื่น ๆ เช่นชนสามัญที่เป็นผู้ฝ่าแค้นคิดตามจะเข้าไปได้ก็โดยที่เปลื้องเครื่องรัตนากรณทั้งหลาย รวมทั้งเทริด และรัดเกล้า ยกเว้นได้แต่ตอกนันทยวรวรค ๔๑. สามัญชนในขบวนของกษัตริย์และเหล่าเชื้อพระวงศ์จะต้องไม่สวมใส่เครื่องประดับอันทำด้วยทอง ยกเว้นต่างหูที่ทำเป็นห่วงเบา ๆ จะต้องไม่ (เค้น) เสพโภชนาหารอันใด จะต้องไม่เคี้ยวหมาก ๔๒. จะต้องหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาท สามัญชน (บุคคลธรรมดา) จะเข้าไปไม่ได้ นักบวชที่มีความประพฤติไม่บริสุทธิ์ผู้คดโกง จะไม่ได้รับอนุญาตให้พักอาศัยนอนในอาศรม ๔๓. เหล่าพราหมณ์ผู้นับถือองค์พระวิษณุหรือพระศิวะ รวมทั้งสาธุชนทั้งหลาย สามารถที่จะพักนอนหลับนอน สวดท่องมนต์ด้วยเสียงที่เบาและภาวนาได้ ณ ที่นั้น ๔๔. นอกจากพระราชแล้ว ผู้ใดก็ตามที่ผ่านพระอาศรมแม้เพียงค้ำนอกจะต้องลงจากรถลงเดิน มิให้มีฉัตรหรือกลดกัน กฎนี้มีได้รวมบังคับใช้คนต่างชาติ ๔๕. นักบวชผู้ประเสริฐผู้มีตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส จะต้องให้โภชนาหาร เครื่องดื่ม หมากพลู และกระทำหน้าที่ซึ่งได้กำหนดไว้คือ เริ่มต้นด้วยการต้อนรับด้วยอชยาชัยไมตรี ๔๖. ต่อผู้มาเยี่ยมพราหมณ์ต่อเชื้อพระวงศ์ที่ปรึกษาราชการ นายทหาร ต่อนักบวชผู้เคารพบูชาพระศิวะ หรือพระวิษณุ ๔๗. ต่อเหล่าคนดีในหมู่สามัญชน (เจ้าอาวาส) จะต้องมีความกระตือรือร้นให้เกียรติแก่ผู้ที่ได้กล่าวมานี้ ตามระดับชั้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ๔๘. มันผู้ใดฝ่าฝืนล่วงล้ำโองการนี้ ขอให้ลงนรกชั่วเวลาที่อาทิตย์และดวงจันทร์คงอยู่ ... ” กรมศิลปากร. **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๓ อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖** . กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๙. หน้า ๖๓.

^๘ จากจารึกหลักนี้เองที่เป็นต้นเค้าของการอ้างอิงในหนังสือที่เกี่ยวกับเมืองจันทบุรี โบราณเกือบทุกเล่มที่อ้างว่า ชาวฝรั่งเศสชื่อ Aymonier เขียนไว้ในหนังสือแคมโบช (La Cambodge) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่าได้มีบาทหลวงพบจารึกภาษาสันสกฤต ที่ตำบลเขาสะพาน ในจารึกมีข้อความว่า จันทบุรีมีมาช้านานกว่าพันปี มีชื่อว่า ควนครบุรี แต่แท้ที่จริงแล้วจารึกนี้ไม่ได้กล่าวถึงข้อความดังกล่าวเลย ซึ่งเป็นการอ้างอิงที่ผิดมาเป็นเวลากว่าร้อยปี - - ประทีป เฟื่องตะโก, “ ตำนานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เมืองจันทบุรี ” น. ๑๗๗ - ๑๗๘.

ห้วยแร่ ในสมัยที่พระยานรเชษฐโกศลโวยจางวางเป็นเจ้าของ ท่านจัดการให้ไป
บรรทุกเอามาฝังไว้ที่ศาลเจ้าหลักเมืองเป็นคู่กับหลักเมือง^๙

ภาพ ๕ อิตถीलิ่งค์ที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองตราด

นอกจากนี้ในเอกสารจีนโบราณในสมัยราชวงศ์ซ่งใต้ (ค.ศ.๑๑๒๗-
๑๒๗๙)^{๑๐} ตรงกับสมัยก่อนกรุงสุโขทัย - สมัยกรุงสุโขทัย กล่าวถึงเมืองตี้ล่าต้า
(Dilada) ไว้ในหนังสือหลังไผ่ไต้ต้า ซึ่งเป็นหนังสือประเภทตอบปัญหาเกี่ยวกับนอก
เมือง แต่งโดยโจวซี้เพย เป็นคนสมัยราชวงศ์ซ่งยุคใต้ บรรพที่ ๒ อาณาจักร
เงินหล้า บันทึกไว้ว่า “ใกล้ๆ กับอาณาจักรเงินหล้า มีอาณาจักรกว๋าลี้กั๋ว
ซี้เผิงกั๋ว ซานเป่อกั๋ว หม่าหลานกั๋ว เติงหลิวเหมยกั๋ว และตี้ล่าต้ากั๋ว เงินหล้า
เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรดังกล่าว” ซึ่ง ตี้ล่าต้า หมายถึงจังหวัดตราด^{๑๑}

^๙ ภายหลังเมื่อทราบว่าเป็นพระเจ้าอยู่หัว (ร.๕) จะเสด็จฯ มีทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในด้วย
(คราวเสด็จฯ กลับจากยุโรป) จึงเกรงว่ามาพบเห็นเข้าจะไม่พอพระทัยจึงได้ขูขณไปทิ้งเสียที่อยู่
หลังศาลเจ้านี้ครั้งหนึ่ง ครั้นเมื่อฝังอาคารพร้อมแล้วจึงได้ไปห้ามเอาขึ้นมา และทำพิธีฝังเมื่อ
วันที่ ๙ กรกฎาคม ๒๔๕๐ . พระบริหารเทพธานี.”ประวัติจังหวัดตราด” นาวิกศาสตร์ปีที่
๑๙ เล่ม ๗-๘ (กรกฎาคม ๒๔๗๘) หน้า ๘๑.

^{๑๐} ประวัฒน์ จันท. เจ้เหอ แม่ทัพขันที่ซาปองง. (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับ
พิเศษ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๐

^{๑๑} Wang Wei-Min .ชื่อสถานที่ในเอกสารจีนโบราณที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ไทย.
(กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๒.

จากหลักฐานดังกล่าวตั้งประมวลมาข้างต้น ทำให้เห็นพัฒนาการของเมืองตราดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองจันทบุรีโบราณในฐานะเมืองประเทศราชของอาณาจักรขอมโบราณ อย่างไรก็ตาม โบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ สะท้อนกระแสอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรซึ่งได้เข้ามามีบทบาทครอบคลุมภูมิภาคนี้ในราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เรื่อยมาจนถึงปลายสมัยกรุงสุโขทัย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ศิลปกรรมของเขมรส่วนใหญ่ทำขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ลัทธิมหายาน มีทั้งสลักด้วยศิลา และหล่อด้วยสำริด

๒.๑.๓ สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น เมืองตราดยังคงผนวกอยู่กับเมืองจันทบุรีซึ่งเปลี่ยนมาขึ้นตรงต่ออาณาจักรกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าทางราชสำนักอยุธยาคงมีการกวาดต้อนคนไทยมาอยู่ที่เมืองตราดแห่งนี้ จากหลักฐานทางโบราณคดีคือ พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ของวัดบุปผาราม จังหวัดตราด ศิลปะสุโขทัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๓^{๑๒} ซึ่งน่าจะเป็นสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่ยังได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยอยู่ เพราะในสมัยสุโขทัยเมืองตราดยังคงขึ้นอยู่กับอาณาจักรขอมโบราณ หลักฐานพระพุทธรูปดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าคนไทยเข้ามาอยู่ ณ ดินแดนเมืองตราดแล้ว มีการรับเอาศิลปะและศาสนาแบบสุโขทัยคือพระพุทธศาสนา มาประดิษฐานด้วย

^{๑๒} วิเศษ เพชรประดับ. “โบราณวัตถุชิ้นสำคัญในพิพิธภัณฑสถานวัดบุปผาราม” **พิพิธภัณฑสถานวัดบุปผาราม**. จังหวัดตราดและวัดบุปผาราม จัดพิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานวัดบุปผาราม จังหวัดตราด พ.ศ. ๒๕๓๕, หน้า ๔๑

ภาพ ๒ พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย
ของวัดบุญฬาราม ศิลปะสุโขทัย

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.๒๑๓๓ - ๒๑๔๘) ปรากฏหลักฐานคือแผนที่ประวัติสยามของกรมแผนที่ทหารบก รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร ปรากฏชื่อในแผนที่ว่า “บ้านบางพระ”^{๑๓} ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้ตั้งเป็นเมืองตราด^{๑๔} ล่องมาในรัชสมัยของพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.๒๑๗๒-๒๑๘๘) ปรากฏหลักฐานว่า หลวงเมืองได้สร้างวัดบุญฬารามขึ้น

^{๑๓} สำหรับที่มาของชื่อ “บางพระ” นั้น มีเรื่องเล่าสืบทอดกันมาว่า ในสมัยก่อนบริเวณโรงเรียนเทศบาลวิมลวิทยาเต็มไปด้วยป่าไผ่ ต่อมา มีชาวจีนผู้หนึ่งได้ไปถางป่าไผ่บริเวณนั้นพบพระพุทธรูปองค์หนึ่งตั้งอยู่หน้าจอมปลวกกองใหญ่ ชาวการพบพระพุทธรูปบริเวณป่าไผ่ได้มีการพูดเล่าสืบทอดกันไป จึงมีการเรียกหมู่บ้านแถบที่พบพระพุทธรูปนั้นว่า “บังพระ” หมายถึงป่าไผ่บังพระพุทธรูปอยู่ ต่อมาเจ้าคุณพระพิพิธพิสัยฯ เจ้าเมืองตราดสมัยนั้นเห็นว่าคำว่า “บัง” ไม่นิยมใช้เรียกชื่อหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะใช้คำว่า “บาง” แทนดังนั้นจึงใช้ชื่อ “บางพระ” แทน “บังพระ” และเรียกสืบทอดกันมาจนทุกวันนี้ ปัจจุบันคือตำบลบางพระอยู่ในเขตเทศบาลเมืองตราด อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด

^{๑๔} **จังหวัดตราด งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ.** (มปท., ๒๕๐๐), หน้า ๖. อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า แผนที่ประวัติสยามของกรมแผนที่ทหารบก รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรนี้อาจจัดทำขึ้นในชั้นหลังเพราะปรากฏว่าแผนที่โบราณสมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรีนั้นไม่ปรากฏชื่อเมืองหรือตำบลใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเมืองตราดเลย ดูเพิ่มเติมที่ **สมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑-๒** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒).

เมื่อ พ.ศ.๒๑๙๕ และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ.๒๒๒๕ ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙-๒๒๓๑)^{๑๕} แสดงให้เห็นถึงแหล่งที่ตั้งของชุมชนเมืองตราดในยุคนี้อยู่บริเวณโดยรอบวัดบุปผาราม คือแถบตำบลวังกระแจะในปัจจุบัน^{๑๖} และในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายพระธรรมนูญขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๙ ปราบกฏชื่อเมืองตราดเป็นครั้งแรก โดยจัดให้เป็นส่วนโกษาธิบดี (คลัง) ใช้ตราบัวแก้ว ขึ้นกับเจ้าพระยาธรรมราชเคโชชาติ^{๑๗} แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของฝ่ายราชสำนักต่อเมืองตราดในฐานะเมืองท่าชายฝั่งทะเลตะวันออก เพื่อจัดระเบียบควบคุมและป้องกันศัตรู ทั้งนี้เพราะเป็นเมืองที่อยู่ไกลจากราชธานี นอกจากนี้ยังเพื่อการรักษาผลประโยชน์ทางการค้าและการเก็บภาษีอากรอีกด้วย^{๑๘} เพราะปรากฏหลักฐานว่าน่านน้ำเมืองตราดในอดีตนั้นเป็นท่าเดินเรือสำเภาที่สำคัญตั้งที่การสำรวจทางโบราณคดีได้นำ พบว่าจังหวัดตราดมีเรือสำเภาจมอยู่ ๒ ลำ คือบริเวณเกาะกระตาดแห่งหนึ่ง และบริเวณอ่าวสับปะรดที่เกาะช้างอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งมีอายุราว ๓๐๐ ปี และพบเครื่องถ้วยชามสังคโลกศรีสัตนาทย์ เครื่องถ้วยชามจีนสมัยจักรพรรดิ

^{๑๕} เอกสารตีพิมพ์เนื่องในพิธีวางศิลาฤกษ์อาคารพิพิธภัณฑวัดบุปผาราม วันที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๓๑ ช้างใน **พิพิธภัณฑวัดบุปผาราม** . (จังหวัดตราดและวัดบุปผาราม จัดพิมพ์ในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑวัดบุปผาราม จังหวัดตราด พ.ศ. ๒๕๓๕), หน้า ๑๑.

^{๑๖} ในบทความเรื่อง “วัดบุปผาราม” ของ มนตรี คุรุกิจโกศล อ้างว่าที่วัดบุปผารามนี้พบแผ่นไม้สักสลักอักษรจีนโบราณ ความว่า *ราชทูตจีนจากเมืองจีนหลังจากกลับจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ได้แวะมานมัสการพระพุทธรูปที่วัดบุปผาราม ได้ถวายเป็นโถโษามให้กับวัดด้วย ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าตรงกับรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองแห่งกรุงศรีอยุธยา* . มนตรี คุรุกิจโกศล. “วัดบุปผาราม” คอลัมน์ร้อยเรื่องเมืองตราด. **ประชาชาติ**. ๑๖-๓๑ มกราคม ๒๕๔๕, หน้า ๕.

^{๑๗} “พระธรรมนูญตรากระทรวง” ตราเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๙ ใน กฎหมายตราสามดวง ตราขึ้นเมื่อมหาศักราช ๑๕๕๕ (จ.ศ.๙๙๗) อ้างใน พระบริหารเทพธานี. **ประวัติศาสตร์ไทยเล่ม ๒**. (พระนคร: โรงพิมพ์ประจักษ์วิทยา, มปป.), หน้า ๕๒๙.

^{๑๘} ศรีศักร วัลลิโภดม. **เรื่องเดิม**, หน้า ๙๑.

หวันหลี่^{๑๙} ด้วยเหตุดังนี้จึงส่งผลให้เมืองตราดเป็นเมืองท่าที่สำคัญเมืองหนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วย

ในเอกสารจีนโบราณสมัยราชวงศ์ชิง (ค.ศ.๑๖๔๔-๑๙๑๑)^{๒๐} ตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง – ต้นรัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงเมือง **ตอเหเนา** (Duonao) ในหนังสือตำซิงอีโด่งจื้อ ซึ่งเป็นหนังสือประเภทปทานุกรมภูมิศาสตร์สมัยราชวงศ์ชิง บรรพที่ ๔๒๓ และหนังสือชิงเฉาหุนเลี่ยนทงเช่า เป็นหนังสือประเภทประมวลตำนานโบราณแห่งราชวงศ์ชิง จัดทำโดยข้าราชการแห่งราชวงศ์ชิง จัดทำโดยข้าราชการในราชวงศ์ชิง บรรพที่ ๒๙๗ บันทึกไว้ว่า **ตอเหเนา** นี้หมายถึงจังหวัดตราด (Trat) ของไทยในปัจจุบัน^{๒๑} นอกจากนี้ในหนังสือชื่ออีก้วนเช่า บรรพล่าง, หนังสือฉูชิวเปียน บรรพที่ ๕๙, หนังสือชื่ออีก้วนเช่า เป็นหนังสือประเภทบทกวีร้อยเรื่องจัดตั้งสำนักแปลภาษาต่างชาติ แต่งโดยเจียงผิน ซึ่งเป็นคนสมัยราชวงศ์ชิง บรรพที่ ๒๙๗ และหนังสือชิงเฉาหุนเลี่ยนทงเช่า เป็นหนังสือประเภทประมวลตำนานโบราณแห่งราชวงศ์ชิง บรรพที่ ๒๙๗ ยังได้กล่าวถึง **ภูเขาชุยซาน** (Kui Shan) ซึ่งบันทึกไว้ว่า ภูเขาชุยซานนี้อยู่ในประเทศไทย แถบบริเวณอำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด นั่นเอง^{๒๒}

ในด้านการปกครองคณะสงฆ์นั้น ปรากฏในทำเนียบสมณศักดิ์และคณะสงฆ์ครั้งกรุงเก่า ฉบับหอสมุดพระวชิรญาณ ส่วนที่ว่าด้วยตำแหน่งพระราชาคณะในกรุงนอกกรุง ครั้งกรุงเก่า พบสมณศักดิ์ของพระราชาคณะของเมืองตราด (ตราด) ที่สมณศักดิ์ “**พระครูสุธรรมจินตามหานิ**”^{๒๓} (ไม่ปรากฏชื่อวัด) เป็นคณะหัวเมืองปากใต้ ขึ้นคณะคามวาสีฝ่ายขวา มีเจ้าคณะภาคคือ **พระครูสังฆราชา** เมืองจันทบุรี

^{๑๙} มนตรี คุรุกิจโกศล. “เมืองท่าที่ใหญ่กับเรือสำเภาในอดีต” คอลัมน์ร้อยเรื่องเมืองตราด. **ประชามติ**. ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๔, หน้า ๕.

^{๒๐} ประวัณน์ จันทร. **เจ้เหอ แม่ทัพขันที่เข้าปกครอง**. (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔๐.

^{๒๑} Wang Wei-Min. **ชื่อสถานที่ในเอกสารจีนโบราณที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย**. (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๔๗.

^{๒๒} Wang Wei-Min. **เรื่องเดิม**, หน้า ๑๒๖.

^{๒๓} สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑**. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙๑.

มีพระวันรัต วัดป่าแก้ว (วัดสมณโกฏฐาราม) เป็นเจ้าคณะ สะท้อนให้เห็นว่าเมืองตราดในยุคนั้นมีวัดตั้งอยู่เป็นจำนวนมากจนถึงต้องตั้งพระราชคณะปกครอง ในขณะที่เมืองอื่นๆ อีก ๒๐ เมือง ไม่มีพระราชคณะ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับฝ่ายพุทธจักรเมืองตราดของฝ่ายราชสำนักอยุธยาอีกด้วย

ต่อมาชุมชนได้ขยายตัวออกมา มีชุมชนต่างๆ มากขึ้น ดังเห็นได้จากการสร้างวัดของราษฎรในสมัยต่อมา อาทิ **วัดหม้อ** ที่ตำบลวังตะเคียน อำเภอเขาสมิง สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๒๒๕^{๒๔} ตรงกับปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช **วัดโพธาราม** (คลองซุด) ที่ตำบลห้วยแร้ง อำเภอเมืองตราด สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. ๒๒๕๓^{๒๕} ตรงกับต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ.๒๒๕๑-๒๒๗๕) **วัดท่าพริก** ที่ตำบลท่าพริก อำเภอเมืองตราด สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ.๒๓๐๕^{๒๖} ราวกลางรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศนี้ (พ.ศ.๒๓๐๑-๒๓๑๐) คือ ๕ ปีก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่า^{๒๗}

^{๒๔} กลุ่มส่งเสริมการศาสนาและวัฒนธรรม, สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดตราด. **ข้อมูลประวัติวัดในเขตอำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด**. มปท., ๒๕๔๔. (เอกสารอัดสำเนา) หน้า ๗๖.

^{๒๕} กลุ่มส่งเสริมการศาสนาและวัฒนธรรม, สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดตราด. **ข้อมูลประวัติวัดในเขตอำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด**. มปท., ๒๕๔๔. (เอกสารอัดสำเนา) หน้า ๙๙.

^{๒๖} **เรื่องเดิม**, หน้า ๑๒๙.

^{๒๗} อย่างไรก็ตาม อาจมีวัดที่มีอายุมากกว่าวัดที่อ้างไว้ข้างต้น เพราะในบัญชีวัดร้างของสำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดตราด (๒๕๒๙) ปรากฏชื่อวัดร้างอยู่ประมาณ ๗ วัด ได้แก่ **วัดประทุมคงคา** ตำบลบางพระ อำเภอเมือง **วัดบูรินทร์** ตำบลบางพระ อำเภอเมือง **วัดหนองกลม** ตำบลซำราด อำเภอเมือง **วัดโพธาราม** ตำบลตำบลชุมพล อำเภอเมือง **วัดปะอา** ตำบลบ่อพลอย อำเภอบ่อไร่ **วัดตางาม** ตำบลบ่อพลอย อำเภอบ่อไร่ และ**วัดคลองแฉ่ง** ตำบลบ่อพลอย อำเภอบ่อไร่ นอกจากนี้ยังมีวัดนอกบัญชีอีก เช่น**วัดแหลมเค็ด** **วัดคลองใหญ่** (เก่า) และ**วัดลำควน**(เก่า) (และอาจยังมีวัดร้างที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนอีกจำนวนหนึ่ง)

๒.๑.๔ สมัยกรุงธนบุรี

ภายหลังจากที่กองทัพพม่าเข้าล้อมประชิดกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอู่ทองพร (ลาผนวชมารักษากรุงฯ) ทราบเรื่องราวกรมหมื่นเทพพิพิธ^{๒๙} ตกยากอยู่ที่เพชรบุรี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ไปอยู่เมืองจันทบูรเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ ฝ่ายชาวหัวเมืองตะวันออกต่างก็เห็นว่าเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ได้มาพำนักที่เมืองจันทบูรต่างก็พากันมาสวมรักก็ สันนิษฐานว่าในคราวนั้นกรมการเมืองและชาวเมืองตราดก็คงจะเข้ากับกรมหมื่นเทพพิพิธด้วยจำนวนหนึ่ง ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

.....ฝ่ายเจ้ากรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งไปอยู่ ณ เมืองจันทบูร
นั้น บรรดาคนชาวหัวเมืองทั้งหลายฝ่ายตะวันออกชวนกันนับถือ
พากันมาสวมรักก็พียงบารมีอยู่เป็นอันมาก กรมหมื่นเทพพิพิธจึง
พาคนทั้งหลายนั้นเข้ามาอยู่ ณ เมืองปราจีนบุรี...^{๓๐}

ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาตกเป็นของพม่าในปี พ.ศ.๒๓๑๐ แล้ว พระยากำแพงเพชร (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ได้รวบรวมไพร่พลตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกมาตั้งตัวรวบรวมกำลังอยู่ทางตะวันออก และตั้งกองทัพอยู่ที่เมืองจันทบุรี แล้วจึงยกกองทัพมายังเมืองตราด ปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ว่า

^{๒๙} กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระนามเดิมว่า “พระองค์เจ้าแขก” ทรงเป็นพระเชษฐาต่างพระมารดากับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเอกทัศ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอู่ทองพร ทรายละเอียดเพิ่มเติมใน ธวัช ปุณโณทก. “ประวัติศาสตร์หัวเมืองภาคตะวันออก ตอน กองทัพกู้ชาติของพระเจ้าตากสิน” **วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา**. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๙-๑๐ มกราคม-มิถุนายน และ กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๔๓, หน้า ๙.

^{๓๐} คำวราชานุกาภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๖.

.....ครั้น ณ วันจันทร์ จุลศักราช ๑๑๒๙ ปีกุนนพศก
เสด็จพระราชดำเนินทัพโดยสถลมารค กอปรด้วยพลทหาร
ประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ เสด็จพระบรมโพธิสมภารฝนตก ๗
วัน ๗ คืน แล้วตรัสสั่งให้พระพิชัย^{๓๐} หลวงราชรินทร์เป็นแม่ทัพ
คุมเรือประมาณ ๕๐ ลำเศษ พร้อมด้วยพยุหยาทั้งปวงยกไป
ทัพหลวงเสด็จโดยทางสถลมารคถึงบ้านทุ่งใหญ่^{๓๑} แล้วเสด็จ
เรือไปล้อมข้าศึกไว้คืนหนึ่ง

ฝ่ายวานิชพ่อค้านายสำเภาทั้งปวงก็ยังมีได้อ่อนน้อม
ครั้นเพลารุ่งเช้าจึงคำรัสตั้งนายทัพนายกองให้ยกเข้าตีสำเภาอยู่
ประมาณถึงวัน ข้าศึกถูกค้าชาวสำเภาต้านทานมิได้ก็อับปราชัย
พ่ายแพ้ทัพหลวง ได้ทรัพย์สิ่งของแลหิริญสุวรรณวัตถาลังกา-
ภรณ์เป็นอันมาก

ฝ่ายจีนเจียมผู้เป็นใหญ่กว่าชาวสำเภาทั้งปวงยอม
สาหมิภักดิ์ จึงพาธิดามาถวาย ในเวลานั้นก็เสด็จกลับมา ณ
เมืองจันทบูร ยับยังอยู่ต่อเรือรบได้ ๑๐๐ เศษ...^{๓๒}.

^{๓๐} ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับบริติช มิวเซียม ว่า “พระรามพิชัย”

^{๓๑} **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** ของกรมพระยาคำรงราชานุภาพ มี
เนื้อความเพิ่มเติมว่าสำเภาจีนเหล่านั้นทอดอยู่ ณ ปากน้ำเมืองตราด ใน **สารานุกรมเมือง
โบราณ: ศาลา** กล่าวขยายความเป็นบริเวณแหลมศอก อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อสังเกตที่
ต่างออกไปว่า ไม่น่าจะเป็นบริเวณปากน้ำเมืองตราดที่แหลมศอก เพราะเนื่องจากในพระราช
พงศาวดารกล่าวถึง สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงนำล้อมพวก “วานิชพ่อค้าสำเภา” กลุ่มพ่อค้านี้
จึงน่าจะทอดที่บริเวณท่าเรือสินค้ามากกว่าที่จะอยู่ที่ปากน้ำเมืองตราด ส่วนชื่อเมืองทุ่งใหญ่นั้น
ความจริงคือตัวเมืองตราด บางท่านอาจเข้าใจว่าเป็นบริเวณอำเภอเขาสมิงเพราะเป็นชื่อเดิม
ของอำเภอเขาสมิง เมื่อพิเคราะห์ที่ดูจะพบว่าชื่อ “ทุ่งใหญ่” ต้องเป็นบริเวณที่มีทุ่งกว้าง ซึ่งตรง
กับลักษณะภูมิประเทศของตัวเมืองตราด ส่วนที่อำเภอเขาสมิงนั้นมีลักษณะภูมิประเทศเป็นป่า
เป็นส่วนใหญ่ และเมื่อคราวที่ฝรั่งเศสจะเข้าปกครองเมืองตราดนั้น ทางราชการได้แบ่งส่วนหนึ่ง
ของเมืองตราดคือบริเวณอำเภอเขาสมิงในปัจจุบันให้เรียกว่าอำเภอทุ่งใหญ่ โดยเอาชื่อเมืองเดิม
มาเป็นชื่ออำเภอ กำหนดให้ขึ้นกับเมืองขลุง

^{๓๒} **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓** .กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ
อำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัย
ฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙. หน้า ๔๙๔. ในพระราชพงศาวดาร

บริเวณที่พระยากำแพงเพชร (สมเด็จพระเจ้าตากสิน) เข้าล้อมวาณิช พ่อค้าล้าเกาจีนนั้นสันนิษฐานว่าเป็นบริเวณที่เรียกว่า“ท่าตะเภา”^{๓๓} ความเรื่องนี้ พระสาทรชนนากร (มุ่ม ชพานนท์) และเสมียนทอง เจริญสุข กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันในวรรณกรรมเรื่อง “ระยะทางปลุกศรัทธา” ที่แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๗๘ ความว่า

.....
ท่าตะเภาเค้านี้มีประวัติ	ครั้งกษัตริย์ที่เป็นผู้กู้สยาม
เจ้าตากสินกล้าหาญชาญสงคราม	ทำวเธอตามราวี่ตีล้าเกา
หากำลังตั้งใจเพื่อไถ่ผล	พาณิชชนโฉดชั่วบัญญัติเวลา
ต้องรบรบอปราท่าตะเภา	จึงได้เอานามนั้นใช้กันมา ^{๓๔}
.....

ฉบับนี้มีเนื้อความตรงกันกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับบริติช มีวเขียน ที่กล่าวถึงเพียงว่าเสด็จถึงบ้านทุ่งใหญ่แล้วเสด็จเรือไปล้อมข้าศึก ซึ่งไม่ได้กล่าวว่าเป็นบริเวณใด ต่อในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** ขึ้นจึงมีข้อความขยายเพิ่มเติมมาว่า “ล้าเกาจีนถูกค้ำมาทอดอยู่ ณ ท้องทะเลหน้าปากน้ำเมืองตราดเป็นหลายล้า” ซึ่งเป็นข้อความที่ทรงเพิ่มขึ้นภายหลัง

^{๓๓} ปัจจุบันคือบริเวณ หมู่ ๒ ต.หนองเสม็ด อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด มีประวัติว่าเป็นหมู่บ้านที่ตั้งมานานกว่า ๒๐๐ ปี ตามตำนานเล่าว่า เดิมเป็นท่าจอดเรือล้าเกา มีท่าจอดเรือ ๒ แห่ง คือท่าใหญ่และท่าตปัด เรือล้าเกาจะแล่นเรือมาตามลำคลองท่าตะเภาซึ่งปากคลองอยู่ที่ทะเล เพื่อนำสินค้ามาขายแลกเปลี่ยนกับชาวบ้าน เรือล้าเกานี้แล่นโดยอาศัยแรงลมตะเภาพัด ชาวบ้านจึงเรียกรวมกันโดยเอาท่าจอดเรือล้าเกาและลมตะเภามารวมกัน เรียกว่าบ้านท่าตะเภา . อ้างใน คณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดตราด, คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมจังหวัดตราด และศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดตราด (โรงเรียนสตรีประเสริฐศิลป์). **รายงานการวิจัยการวิเคราะห์ชื่อหมู่บ้าน ตำบล ในจังหวัดตราด**. มปท, ๒๕๔๐ (เอกสารอัครำเนา) หน้า ๕๓.

^{๓๔} มนตรี คุรุกิจโกศล. “ตราชนามพระราชทานจริงหรือ?” คอลัมน์ร้อยเรื่องเมืองตราด. **ประชาชาติ**. ๑-๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๔, หน้า ๕.

ครั้งปฐมคำรงค์เจ้าตาก	ต้องพลัดพรากกรุงยับยวบฉนวน
มาเกณฑ์คนจันทบุรีท่าตะเภา	ได้กวาดเอาชนผู้ทุกหมู่ไป
เป็นทัพเรือที่ข้ามตามระยะ	จนทัพพม่าไม่มีอยู่ที่ไหน
เมืองตราดนี้เป็นถิ่นชินวิไล	เหตุที่ได้กำลังไปตั้งตน
โดยความงามความดีชนมีอยู่	หวังเชิดชูเกียรติประจักษ์ตามหลักฐาน
เรื่องย่อเยยย่อไม่ค่อยมีที่ตำนาน	หาหลักฐานจริงไม่เห็นความเป็นมา
ในเรื่องนี้ผู้ไปพบกับเจ้าตาก	ได้ลำบากจนมลายวายสังขาร
เข้าบรรณานภณวิบุณย์พัรา	เมื่อกลับมาเล่าการลูกหลานฟัง ^{๓๕}
.....

นอกจากนี้ยังพบว่าบริเวณไม่ไกลจากท่าตะเภา นั่นคือที่บริเวณบ้านแหลมมะขาม ต.แหลมงอบ อําเภอแหลมงอบ พบปืนใหญ่โบราณจำนวน ๔ กระบอก^{๓๖} สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นปืนที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการต่อสู้ในครั้งนั้นด้วย

ภาพ ๗ ปืนใหญ่ที่หน้ากุฏิเจ้าอาวาสวัดแหลมมะขาม

^{๓๕} มนตรี คุรุกิจโกศล. “พระราชนามพระราชทานจริงหรือ?” คอลัมน์ร้อยเรื่องเมืองตราด. **ประชามติ**. ๑๖-๓๑ ตุลาคม ๒๕๔๔, หน้า ๕.

^{๓๖} ปืนทั้ง ๔ กระบอกนี้ ตั้งไว้ที่หน้ากุฏิเจ้าอาวาสวัดแหลมมะขาม จำนวน ๒ กระบอก หน้าโรงเรียนวัดแหลมมะขามจำนวน ๑ กระบอก ที่โรงเรียนสตรีประเสริฐศิลป์ จำนวน ๑ กระบอก

ส่วนที่ตั้งทัพของสมเด็จพระเจ้าตากสินนั้น จากประวัติศาสตร์บอกเล่า กล่าวกันว่าเป็นบริเวณที่ตั้งวัดโยธานิมิตในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะมีหลักฐานปรากฏอยู่ คือ “ศาลาชุมพล”^{๓๗} ที่เชื่อกันว่าเป็นที่ประทับแรมของพระองค์และต้นโพธิ์ใหญ่อายุ กว่าร้อยปีที่เป็นที่ผูกช้างทรง

ภาพ ๘ ศาลาชุมพลของวัดโยธานิมิต ที่เมืองโบราณ

กล่าวกันว่ามีช้างเชือกหนึ่งชื่อ “เพชร” มากับพระองค์ด้วย เมื่อจักรวรรดิเมืองตราดเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จกลับโดยทางชลมารคและโปรดให้นำช้างชื่อเพชร สองแพดตามไปด้วย^{๓๘} ส่วนที่บริเวณวัดสลัก (วัดสลักฆ่าหมู) ต.ท่าโสม อําเภอสยาม มีตำนานกล่าวถึงโบราณสถานของวัดคือเจดีย์โบราณ ๓ องค์ ว่าเชื่อกันว่าเจดีย์ ๓ องค์นี้สร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินซึ่งได้ยกทัพมาเพื่อยึดเมือง

^{๓๗} ศาลานี้เป็นอาคารทรงโถงเครื่องไม้ โปร่งโล่ง หลังคามุงกระเบื้อง ลักษณะแบบอยุธยาตอนปลาย เสารองรับอาคารเป็นเสาไม้แปดเหลี่ยม จำนวน ๓๕ ต้น ลักษณะเสาจะมีลักษณะเอียงสอบลัดเข้าหาตัวอาคาร หน้าบันเป็นลายสลักไม้ปิดทอง ประดับกระจกสี เป็นรูปพระอินทร์นั่งบนพระแท่นเหนือช้างเอราวัณ ส่วนที่คอสองของศาลามีภาพวาดจิตรกรรมบนแผ่นไม้ซึ่งลบเลือนจนไม่สามารถดูได้ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร ด้านหนึ่งของอาคารยกพื้นสูงทำนองเป็นอาสนะสงฆ์ ปัจจุบันบริษัทเมืองโบราณได้ขอมาดัดกรรมไปไว้ที่เมืองโบราณ จังหวัดสมุทรปราการ อ่างโน วิยะดา ทองมิตร. **สารานุกรมเมืองโบราณ: ศาลา.** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๓๘} พระเทพสุเมธมุนี เจ้าคณะจังหวัดตราดและเจ้าอาวาสวัดโยธานิมิต .” พระเจ้าตากสินเสด็จวัดโบสถ์เมืองบางพระ”. **ไทยรพ.** ฉบับวันที่ ๑ - ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗ หน้า ๕.

ตราด ระหว่างทางได้แวะพักที่บริเวณวัดสลักโดยได้สร้างโรงเรียนเพื่อประกอบพิธี
พุทธาภิเษกเครื่องรางของขลังแจกทหารในกองทัพ^{๓๙}

ภาพ ๙ เจดีย์โบราณ ๓ องค์ที่วัดสลัก

หลังจากที่พระยากำแพงเพชรนำทัพเข้ายึดกรุงศรีอยุธยาคืนจากพม่าและ
ปราบก๊กต่างๆ สำเร็จจนปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว ปรากฏว่า
มีทัพเขมรมาตีเมืองตราดซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกำลังยกไป
ตีเมืองเชียงใหม่ แต่ในที่สุดทัพเขมรก็ถูกตีพ่ายไป ปรากฏความว่า

.....พ.ศ.๒๓๑๓ เขมรได้ยกกองทัพมาตีเมืองทุ่งใหญ่
(ตราด) เมืองจันทบุรี ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียก
ทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่กองทัพเมืองจันทบุรีได้ตีกองทัพเขมร
แตกพ่ายไป....^{๔๐}

^{๓๙} “ประวัติวัดสลัก” แบบกรอกข้อมูลประวัติวัดในเขตอำเภอเขาสมิง จังหวัด
ตราด. กลุ่มส่งเสริมการศาสนาและวัฒนธรรม สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดตราด, ๒๕๔๔.

^{๔๐} พระบริหารเทพธานี.พงศาวดารชาติไทย เล่ม ๓. (พระนคร: ส.ธรรมภักดี,
๒๔๙๖), หน้า ๔๙๙.

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๓๑๔ เชมรยกทัพมาตีเมืองตราดอีกครั้ง แต่ในครั้งนี
ทางราชสำนักธนบุรีได้ส่งกองทัพหลวงมาปราบปรามจนสำเร็จ ดังปรากฏความใน
พระราชพงศาวดารว่า

.....ครั้นฤกษ์กราช ๑๑๓๓ ปีเถาะตรีศก สมเด็จพระ
โสภิตยูปเนใหญ่ในเมืองเปียม มีคุณแก่พระนารายณ์ราชา แต่
ยังเป็นชื่อนักกองค้ตนอยู่แต่ก่อน นักกองค้ตนยอมเป็นบุตรเลี้ยง
ครั้นนักกองค้ตนได้ทรงราชแล้ว^{๔๑} นักพระโสภิตยูปเนใหญ่เจตนา
เกณฑ์ไพร่พลในแขวงเมืองบันทายมาศเมืองกรุงเบงกอลทัพ
มาตี**เมืองตราด**เมืองจันทบุรี กวาดเอาครัวไปได้มาก พระเจ้า
กรุงธนบุรีได้ทราบแล้วจึงรับสั่งให้เจ้าพระยายมราช^{๔๒} เสนอแม่
ทัพไปทางบกตีเมืองปัตตองเข้าไปถึงเมืองโปรเสาท ฝ่ายทัพเรือ
นั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปเองเอาพระรามราชาไปด้วย.....^{๔๓}

การยกทัพหลวงมาปราบปรามทัพเชมรที่เมืองตราดในครั้งนั้น ชาวบ้านที่
บ้านตลุง ตำบลประณีต อำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด กล่าวว่^{๔๔} เมื่อครั้งพระเจ้า
ตากสินได้ยกทัพไปตีเชมรทางด้านจังหวัดตราด และเมื่อยกทัพกลับเพื่อจะไปยังจังหวัด

^{๔๑} ฉบับที่ชำระโดยกรมพระยาดำรงฯ ว่า “ ครั้นนักกองค้ตนมีไชยชนะพระรามราชา ได้
เป็นใหญ่แต่ผู้เดียวแล้ว ”

^{๔๒} ฉบับที่ชำระโดยกรมพระยาดำรงฯ ว่า “ จึงดำรัสให้จัดกองทัพยก พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๑ - ผู้วิจัย) เวลานั้นดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี ได้เป็นแม่ทัพยก
ไปทางเมืองปราจีนบุรี.... ”

^{๔๓} นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. นฤมล ธีรวัฒน์ ผู้ชำระต้นฉบับ. **พระราช
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน.**
(กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓. พระราชพงศาวดารฉบับที่นำมาใช้อ้างนี้
เป็นฉบับก่อนที่จะมีการปรับเนื้อหาโดยกรมพระยาดำรงราชานุภาพในภายหลัง และยังเป็นต้น
ฉบับสมุดไทยที่เป็นตัวเขียน ดังนั้นจึงเป็นฉบับที่ได้รับการยอมรับและเชื่อถือว่าเป็นต้นฉบับที่แท้จริง

^{๔๔} คณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดตราด คณะกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรม
จังหวัดตราด และศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดตราด (โรงเรียนสตรีประเสริฐศิลป์). **รายงานการวิจัย
การวิเคราะห์ชื่อหมู่บ้าน ตำบล ในจังหวัดตราด.** (ตราด: สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดตราด,
๒๕๔๐), หน้า ๙๙.

จันทบุรี ระหว่างทางได้แวะพักที่หมู่บ้านนี้ และได้ฝังเสาสำหรับผูกช้างซึ่งเรียกว่า “ตลุง” ไว้ที่นี่ ชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านตลุง” ฝายในทางพุทธจักรนั้น ปรากฏหลักฐานว่ามีการตั้งวัดหนองโสน (ปัจจุบันคือเรียกว่าวัดไทรทอง) ขึ้นที่ ตำบลหนองโสน อำเภอเมืองตราด ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ เช่นเดียวกัน และในปลายรัชกาล คือ พ.ศ.๒๓๒๓ ชาวบ้านก็พร้อมใจกันสร้างวัดของมหาราม (ปัจจุบันคือวัดบางปิดบน) ขึ้นที่ตำบลบางปิด อำเภอแหลมงอบ ซึ่งทำให้เห็นการขยายชุมชนออกมาทางด้านตะวันออกมากขึ้น

ภาพ ๑๐ หอสวดมนต์วัดไทรทองที่สร้างขึ้นในราวสมัยธนบุรี

๒.๒.๕ สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔)

เมื่อสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกทรงปราบดาภิเษกเป็นปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์และทรงสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานีเมื่อ พ.ศ.๒๕๒๕ แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดราชการแบ่งหัวเมืองขึ้นกลาโหมมหาดไทย และกรมท่า ครั้นนั้นเมืองตราดเป็น ๑ ในหัวเมืองทั้ง ๙ ที่ขึ้นกับกรมท่า^{๔๕} ดังความปรากฏว่า^{๔๖}

^{๔๕} กรมท่า นี้ยังแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนอีก คือ กรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา กรมท่าซ้าย โดยมากดูแลหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกโดยขุนนางเชื้อสายจีน ส่วนกรมท่าขวา โดยมากดูแลหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกโดยขุนนางเชื้อสายแขก

^{๔๖} นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. นฤมิต ชีววัฒน์, ผู้ชำระ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔.

....ยังคงเมืองขึ้นกรมท่าอีกแปดเมือง คือเมืองนนทบุรี
หนึ่ง เมืองสาครบุรีหนึ่ง เมืองสมุทรปราการหนึ่ง เมือง
ชลบุรีหนึ่ง เมืองบางดมุงหนึ่ง เมืองระยองหนึ่ง เมือง
จันทบุรีหนึ่ง **เมืองตราด**หนึ่ง รวมแปดเมืองแล้วยกเอา
เมืองสมุทรสงครามซึ่งขึ้นกรมมหาดไทยมาเติมให้กรมท่า
เมืองหนึ่งรวมแปดเมือง...

จากการจัดราชการหัวเมืองในข้างต้น จะเห็นได้ว่าเมืองตราดได้รับการจัด
แบ่งให้เป็น “เมือง” อย่างชัดเจนและเป็นทางการ และสันนิษฐานว่าเจ้าเมืองใน
ขณะนั้นน่าจะตรงกับเจ้าเมืองคนที่ ๑^{๔๗} ที่ชาวบ้านเรียกกันว่าเจ้าเมืองแขก^{๔๘} เมื่อ

^{๔๗} ทั้งนี้อาศัยหลักฐานจากการคำนวณการรับราชการของเจ้าเมืองคนที่ ๔ คือ พระ
ยาพิพิธสมบัติ (สุข) หรือที่เรียกกันว่า เจ้าคุณเฒ่า บิดาเจ้าจอมมารดาจันทร์ในรัชกาลที่ ๔ ที่มี
ประวัติว่ารับราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองตราดในสมัยรัชกาลที่ ๓ และเลื่อนบรรดาศักดิ์ในสมัย
รัชกาลที่ ๔ (ดูเพิ่มเติมใน ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พันโท ม.ร.ว. **พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ**, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าวัชรยากร เกษมศรี ณ
เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๗ หน้า ๑๐๔) ทั้งรัชสมัยของรัชกาลที่
๒ ก็เพียง ๑๖ ปี ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า เจ้าเมืองแขกนี้จึงน่าจะเป็นเจ้าเมืองในราวปลาย
รัชกาลที่ ๑ เป็นอย่างน้อย

^{๔๘} การที่เจ้าเมืองตราดเป็นแขกแทนที่จะเป็นจีนเพราะสังกัดกรมท่าช้านั้น เพราะ
การแบ่งว่ากรมท่าช้ายให้ขุนนางเชื้อสายจีนดูแลการค้ากับประเทศฝั่งทะเลตะวันออก และ
กรมท่าขวาให้ขุนนางเชื้อสายแขกดูแลการค้ากับประเทศฝั่งทะเลตะวันตกนั้นเพียงจะมีการแบ่ง
อย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในสมัยอยุธยา – รัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น กรมท่าขวาทำการ
ค้ากับประเทศชายฝั่งทะเลตะวันออกด้วย เพราะพ่อค้ามุสลิมทั้งชาวอาหรับ อินเดีย อิหร่าน และ
ชาวจีนมุสลิม (พวกหุย) ต่างก็ค้าขายอยู่ในบริเวณนี้ (S. Arasaratnam, “India and the
Indian Ocean in the Seventeenth Century,” in Ashin Das Gupta and M. N.
Pearson, eds., **India and the Indian Ocean 1500-1800**, (Calcutta, 1987), p. 120.)
นอกจากนี้ยังปรากฏว่าเจ้าพระยาจักรี (หมุด) เป็นบุตรของหลวงลักษมาณา (บุญยัง) เจ้ากรม
อาสาจามขวาในกรมอาสาจาม เดิมดำรงตำแหน่งหลวงนายศักดิ์ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงเก็บภาษีในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออก ต่อมาพม่าตีกรุง
ศรีอยุธยาได้จึงหนีไปอาศัยอยู่กับ พระยาจันทบุรี เมื่อพระยาตากเดินทัพมายังหัวเมืองตะวันออก
หลวงนายศักดิ์ได้เข้ามาสวามิภักดิ์ และต่อมาพระราชทานตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรี
เรียกกันว่าจักรีแขก (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. **ขุนนางกรมท่าขวา: การศึกษาบทบาทหน้าที่ในสมัย**

ถึงแก่กรรมแล้วทายาทได้สืบตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองคนที่ ๒ ในสมัยเจ้าเมืองคนที่ ๑ และ ๒ นี้ ปรากฏว่าเจ้าเมืองมีอำนาจมาก ทั้งข่มเหงกดขี่ราษฎร พลเมืองที่เป็นเชื้อแขกมีอำนาจมากตามเจ้าเมืองด้วย ภายหลังราษฎรฟ้องร้องไปยังกรมท่า ทางราชการจึงได้เปลี่ยนตระกูลเจ้าเมืองใหม่^{๔๙}

ต่อมาในปีเดียวกับที่ตั้งกรุงเทพมหานครนั้นเอง องเชียงสือและครอบครัว ได้หลบหนีกองทัพขององโกเซ็นเจ้าเมืองกุยเถินที่ยกมาตีเมืองไซ่ง่อน เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารที่กรุงเทพฯ ต่อมาในปี จ.ศ.๑๑๔๘ (พ.ศ. ๒๓๒๙) องเชียงสือคิดจะกอบกู้บ้านเมืองคืน ครั้นจะกราบถวายบังคมทูลลาออกไป ก็เกรงพระราชอาญา ด้วยการศึกษาพม่ายังรบพุ่งติดพันกันอยู่ จึงเขียนหนังสือกราบถวายบังคมลา แล้วหนีออกมาพร้อมด้วยองญวนอีกหลายคน ครั้นหนีมาแล้วจึงปรึกษากันว่าจะไปพักที่ใด องจวงจึงว่าให้พักที่เกาะกูด เมืองตราด ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า^{๕๐}

.....ก็บัดนี้เราไปพักอยู่ที่ไหนจะดี องจวงจึงว่าถ้าไป
พักอยู่ที่เกาะกูดเหนจะดีกว่าที่เกาะอื่น จะลงไปอยู่ที่เกาะโคคก็
ใกล้ฆ่าศึกนัก ด้วยเกาะกูดเปนแขวงไทย ฆ่าศึกไม่อาจลาด

อยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๑๕๓ - ๒๔๓๕. (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๘). สันนิษฐานว่าในการอพยพของหลวงนายศักดิ์มาอยู่ที่เมืองจันทบุรีในครั้งนั้น น่าจะได้มีขุนนางมุสลิมอื่นๆติดตามมาด้วย และส่วนหนึ่งคงไปอยู่ที่เมืองตราด หลังจากที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีปราบดาภิเษกแล้วจึงคงอยู่เรื่อยมา อาจได้รับมอบหมายให้ดูแลจัดการราชการเมืองเพราะเป็นขุนนางมาแต่เดิม ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ ๑ ทรงแบ่งราชการหัวเมืองอย่างชัดเจนจึงอาจโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองก็เป็นที่ ชาวบ้านจึงเรียกว่าเจ้าเมืองแขก และที่ว่าอำนาจมาก ก็อาจเป็นไปได้ว่าเจ้าเมืองแขกนี้เป็นญาติกับเจ้าพระยาจักรี (หมุด) ซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ด้วย ต่อมาเมื่อมีการอพยพแขกครัวในสมัยรัชกาลที่ ๓ แขกครัวส่วนหนึ่งจึงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองตราด เพราะเนื่องจากมีพวกพ้องมุสลิมอยู่มาแต่เดิม

^{๔๙} พระบริหารเทพธานี. “ประวัติจังหวัดตราด” วารสารสมาคมชาวตราด. กันยายน ๒๕๒๕, หน้า ๔๓.

^{๕๐} นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระ. เรื่องเดิม, หน้า ๙๑.

ตเวนเข้าไป น้ำจืดก็มีบริบูรณ์ องเชียงสือได้ฟังคังนั้นก็เหิน
ด้วย...ออกเรือใช้ไปพร้อมกันในเวลากลางคืนวันนั้น ใช้ใบ
ไปเจดวันถึงเกาะกูด ๆ นั้นหาผู้คนไม่....

องเชียงสือพำนักอยู่ที่เกาะกูด ๑ ปี ด้วยความทุกข์ยากเพราะเสบียง
อาหารหมดจนต้องเสวยแต่เนื้อเต่ากับมันกลอย อย่างไรก็ตามเมื่อทางกรุงเทพฯ
ทรงทราบเรื่องราวจึงทรงพระราชทานความช่วยเหลือ ดังนี้^{๕๑}

.....จึงโปรดให้จัดเรือตระเวน กับกระสุนดินดำพร้อม
ที่ถ้าไม่ปรากด ให้กรมการ **เมืองตราด** ส่งไปให้องเชียงสือ
ที่เกาะกูดให้ลาดตเวนสลัด เมื่อองเชียงสืออยู่ที่เกาะกูดนั้น
ให้องจวงไปสืบราชการเมืองไซ่ง่อน....

ในสมัยรัชกาลที่ ๑ นี้พบว่ามีการตั้งวัดมากขึ้น คือ วัดไผ่ล้อม และวัด
เนินสูง พ.ศ.๒๓๒๕ วัดหนองคันทร้ง และวัดบางกระดาน พ.ศ.๒๓๒๙ วัด
แหลมศิลา (แหลมหิน) พ.ศ.๒๓๓๐ วัดศรีบัวทอง พ.ศ.๒๓๔๕ วัดบางปรีช และ
วัดบางปิตล่าง พ.ศ.๒๓๕๐ วัดหนองกรวด (สุวรรณมงคล) พ.ศ.๒๓๕๑ ซึ่งจะ
เห็นได้ว่ามีการตั้งวัดในบริเวณรอบนอกเมืองมากขึ้น แสดงถึงการขยายชุมชนต่างๆ
และการกระจายประชากรในเมืองตราดในช่วงแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ.๒๓๕๒-
๒๓๖๗) ไม่พบเหตุการณ์ในพระราชพงศาวดารที่เกี่ยวข้องกับเมืองตราด คงเป็น
เพราะผลสืบเนื่องมาจากการศึกข้างฝ่ายเขมรนั้นไม่รุนแรงมาก ส่วนเหตุการณ์ข้าง
ญวนคือ พระเจ้าเวียงคานมยาลอง (องเชียงสือ) แม้ว่าจะมีเหตุเรื่องแย่งเมืองเขมรไป
ขึ้นกับญวนที่ไม่รุนแรง เพราะไทยยังติดศึกข้างพม่าอยู่ ต่อเมื่อล่วงเข้ารัชกาลที่ ๓
ไทยจึงตีเขมรคืน^{๕๒} ส่วนเจ้าเมืองตราดในรัชสมัยนี้สันนิษฐานว่าอาจคาบเกี่ยว

^{๕๑} เรืองเคิม, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

^{๕๒} สรุปความจาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒.** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖).

ระหว่างช่วงปลายของเจ้าเมืองตราดคนที่ ๒ คือเจ้าเมืองแขก กับเจ้าเมืองตราดคนที่ ๓ คือ พระพิพิธวัตร^{๕๓}

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๙๔) เจ้าอนุวงศ์^{๕๔} แห่งเวียงจันทน์เป็นกบฏ ยกกองทัพเข้ามาทางเมืองนครราชสีมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทัพไปปราบ ครั้งนั้นได้เกณฑ์ไพร่พลจำนวนมากไปในราชการทัพครั้งนั้นรวมทั้งไพร่พลจากเมืองตราดด้วย ดังความว่า^{๕๕}

.....ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชนิกุล ๑
พระยารามกำแหง ๑ พระราชวังเมือง ๑ พระยาจันทบุรี ๑
คุมกองทัพเมืองจันทบุรี เมืองระยอง เมืองตราด พลหัวเมือง
ฝ่ายทะเลตะวันออกห้าพัน ขึ้นไปทางพระตะบองบั้ง ทางเมือง
สุรินทร์บั้ง เมืองสังขะบั้ง....

ครั้นปี พ.ศ.๒๓๗๖ เกิดการจลาจลในเมืองญวน หัวเมืองต่างๆ รวมถึงเมืองตราดจึงส่งคนออกไปสืบข่าวแล้วแจ้งเข้ามาทางพระนคร บอกความเป็นไปของเมืองเขมรและเมืองญวน ดังนี้^{๕๖}

.....ในปีมะเส็ง เบญจศก จุลศักราช ๑๑๙๕ ครั้งนั้น
กรมการเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ เมืองจันทบุรี
เมืองตราด ต่างพากันแต่งขุนหมื่นกับไพร่ไปสืบราชการที่เมือง
เขมรและเมืองญวนต่างๆ นั้น สืบได้ข้อราชการบ้านเมืองญวน
มาทั้งสี่เมืองๆ จึงมีใบบอกกิจการบ้านเมืองญวนเข้ามา

^{๕๓} คุราชละเอียดยุคเพิ่มเติมใน พระบริหารเทพธานี. “ประวัติจังหวัดตราด” วารสารสมาคมชาวตราด. กันยายน ๒๕๒๕, หน้า ๔๔.

^{๕๔} โอรสพระเจ้าสิริบุญสาร แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง)

^{๕๕} เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี). อานามสยามยุทธ ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับลาว เขมร และญวน. (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๒๙.

^{๕๖} เรื่องเดิม, หน้า ๔๗๑-๔๗๒.

กรุงเทพฯ ข้อความในใบบอกทั้งสี่หัวเมืองนี้ต้องกัน ครั้งนั้นมีพวกจีนถูกค้าที่อยู่ ณ เมืองไซ่ง่อนและเมืองล่องไห้ ซึ่งเป็นหัวเมืองขึ้นฝ่ายญวน พวกจีนในเมืองทั้งสองตำบลหนีเข้าคักที่เกิดจลาจลขึ้นในเมืองไซ่ง่อนหนีเข้ามาอาศัยอยู่ที่เมืองตราดบ้าง เมืองจันทบุรีบ้าง.....

เมื่อความทราบแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค)^{๕๗} เป็นแม่ทัพเรือ กับเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพบกและแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพไปรบญวน ในครั้งนั้นได้เกณฑ์ไพร่พลเมืองตราดไปในงานพระราชสงครามนั้นด้วย

.....โปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ซึ่งว่าที่สมุหพระกลาโหมนั้นถืออาญาสิทธิ์เป็นแม่ทัพเรือ คุมไพร่พลหมื่นห้าพัน บรรทุกเรือรบมีชื่อในกรุงออกไปเกณฑ์เลกไทยเมืองตราด เมืองจันทบุรี และเลกหัวเมืองเขมรที่เมืองกำปอดแลเมืองเขมร ป่าย่างรวมกันอีกห้าพันรวมเป็นสองหมื่น ในทัพเรือนั้นให้ยกไปตีเมืองบันทายมาศฝ่ายญวนให้แตกจงได้...^{๕๘}.

ทั้งนี้ เจ้าพระยาพระคลัง ในฐานะแม่ทัพเรือได้บัญชาจัดการหน้าที่ในกองทัพให้เจ้าพระยาพลเทพเป็นแม่ทัพหน้า ให้พระยาราษฎร์ขันเป็นทัพหน้าหน้า เจ้าพระยาพลเทพ ส่วนพระยาตราด^{๕๙} นั้นเป็นปีกซ้ายปีกขวาของกองทัพ^{๖๐} กระนั้นก็ดี เมื่อยกทัพเรือเข้าตีปรากฏว่าในระหว่างทำศึกในลำน้ำนั้น บรรดาแม่ทัพนายกองเหล่านั้นพากันทอดสมอเรือเสียเพราะเห็นเรือญวนขวางกันอยู่เต็มลำคลอง ทำให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาต้องทำการรบทางบกแต่ฝ่ายเดียว เป็นการเสียหายแก่

^{๕๗} ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)

^{๕๘} เรื่องเดิม, หน้า ๔๘๖.

^{๕๙} ไม่ปรากฏราชทินนามว่าเป็นเจ้าเมืองคนใด เข้าใจว่าอาจเป็นพระพิพิธวัตร

^{๖๐} เรื่องเดิม, หน้า ๕๒๕.

ราชการทัพอย่างยิ่ง จึงมีการพิจารณาโทษแม่ทัพนายกองเหล่านั้นซึ่งปรากฏชื่อพระยาตราดในครั้งนั้นด้วย ต้องโทษประหารชีวิตแต่ภายหลังเจ้าพระยาพระคลังขอให้ลดโทษเหลือเพียงภาคทัณฑ์เท่านั้น^{๖๑}

ภาพ ๑๑ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (ไชยา) เจ้าพระยาพระคลัง (ขวา)

กล่าวกันว่าในครั้งนั้นกองทัพเรือของเจ้าพระยาพระคลังไปช่วยกองทัพบกไม่ทัน เนื่องจากไม่มีลม จึงตั้งทัพอยู่เพียงเมืองตราดที่ตำบลแหลมหิน และตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลแหลมเค็ด^{๖๒} เจ้าพระยาบดินทรเดชาเห็นว่าการสงครามครั้งนี้ กองทัพเรือไม่ยกมาตามนัด จะเอาผิดก็ไม่ได้เพราะไม่มีลม จึงเขียนใบบอกกราบบังคมทูลให้ความเห็นว่าควรจะให้เจ้าพระยาพระคลังคุมกองทัพเรือซัดดาทัพอยู่ที่เมืองตราดก่อน เพื่อจะได้เป็นที่เกรงขามของพวกญวน ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เป็นไปตามนั้น กองทัพเรือไทยจึงเข้าจอดที่ตำบลทุ่งใหญ่ คือ ตำบลแหลมหินในปัจจุบัน และตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลแหลมเค็ด ระหว่างพักกองทัพอยู่นั้น กองทัพเรือไทยได้พร้อมใจกันสร้างวัดขึ้นมาวัดหนึ่ง ให้ชื่อว่า “วัดโยธานิมิต”^{๖๓} ทั้งนี้เพื่อเป็น

^{๖๑} เรื่องเดิม, หน้า ๕๓๒.

^{๖๒} บริเวณตลาดสดเทศบาล จังหวัดตราด ปัจจุบัน

^{๖๓} ภายหลังเมื่อเจ้าพระยาพระคลังได้รับพระบรมราชโองการให้กองทัพเรือกลับ เจ้าพระยาพระคลังก็ได้พาไพร่พลเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลเรื่องการสร้างวัด จึงทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่ไพร่พล และพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นนิตยภัตปีละ ๑๘๐ บาท ซึ่งเงินจำนวนนี้ได้ถูกตัดเสียเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ตั้งแต่เมืองตราดตกเป็นของฝรั่งเศส และเมื่อเมืองตราดได้รับอิสรภาพกลับคืนมาดังเดิม ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ วัดนี้ก็มีได้รับพระราชทานนิตยภัตอีกต่อไป

เครื่องระลึกรั้งว่าครั้งหนึ่งกองทัพได้เคยนำทหารมาตั้งฐานทัพอยู่ที่นี้^{๖๔} อย่างไรก็ตามก็ตีค้ำกล่าวนี้ไม่ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดาร^{๖๕} ปรากฏแต่หลักฐานการสร้างวัดโยธานิมิตหรือวัดโบสถ์ที่จังหวัดจันทบุรี ซึ่งมีชื่อพ้องกันกับวัดนี้ทุกประการ

ภาพ ๑๒ วัดโยธานิมิต จังหวัดตราด

อย่างไรก็ตามบริเวณวัดโยธานิมิตนี้ค่อนข้างเป็นที่ลุ่ม ไม่เหมาะกับการเป็นชัยภูมิที่ตั้งทัพ ทั้งยังห่างจากท่าเรือสำเภา จึงสันนิษฐานว่าอาจมีค่ายอีกส่วนหนึ่งที่ตั้งอยู่ที่วัดลำตวน ที่สร้างในปี พ.ศ. ๒๓๗๐ ก่อนยกทัพมา ๖ ปี เพราะมีชัยภูมิที่ดีคืออยู่บนเนินสูงมองเห็นข้าศึกได้ในระยะไกล อีกทั้งยังใกล้กับท่าเรือโบราณคือบริเวณท่าตะเภา รวมทั้งพบเจดีย์ใหญ่โบราณพร้อมเจดีย์บริวารแบบย่อมุมไม้สิบสองอีก ๔ องค์ อายุราวสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เคยพบอาวุธโบราณและพระยอดตรงจำนวนมากบริเวณนี้ รวมทั้งพบร่องรอยการขุดสนามเพลาะด้วย

^{๖๔} กรมการศาสนา. พระพุทธศาสนา มรดกล้ำค่าของไทย. พิมพ์เป็นที่ระลึกในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน วัดโยธานิมิต อำเภอเมืองตราดตราด จังหวัดตราด ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๐, หน้า ๑๗-๑๘.

^{๖๕} อย่างไรก็ตามที่วัดโยธานิมิตนี้พบร่องรอยของโบราณวัตถุอยู่จำนวนหนึ่งที่กล่าวพาดพิงถึงเจ้าพระยาพระคลังอยู่ด้วย ทั้งยังปรากฏเอกสารสมุดไทยที่มีอายุในราวสมัยรัชกาลที่ ๑ ระบุว่าพระเป็นผู้เขียน จึงอาจเป็นไปได้ว่ามีวัดมาก่อนหน้านี้แล้ว

ภาพ ๑๓ วัดลำควน และซากเจดีย์โบราณ

ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชาได้เข้าอยู่ที่เมืองโจกคกแล้ว จึงแต่งหนังสือฉบับหนึ่งมอบให้หมื่นพิทักษ์นทีลงเรือเร็วมาส่งให้เจ้าพระยาพระคลังที่เมืองบันทายมาศ ใจความตอนหนึ่งว่า^{๖๖}

.....ขอให้ท่านแม่ทัพเรือใช้ให้พระยาตราดคุมพลเมืองตราดทั้งสิ้นไปตั้งสิ่วซ่อมแซมเรือรบเก่าของเขมรที่นักองจันทร์สร้างขึ้นไว้ตกค้างอยู่ที่เมืองกำปอดและเมืองกะพงโสมนั้น มีอยู่หลายสิบลำ ถ้าจะเลือกแต่ที่พอใช้ได้คงจะได้เรือรบเกือบร้อยลำ ถ้าพระยาตราดทำการซ่อมแซมเรือรบเก่าของเขมรเสร็จแล้วได้มากน้อยเท่าใดให้คุมมาส่งไว้ในเมืองบันทายมาศ....

ฝ่ายเมืองเขมรคิดตั้งตนเป็นกบฏ พาสัมครพรรคพวกโจรเข้ามาดบยยิงไพร่พลที่คุมเรือลำเลียงเสบียงอาหารล้มตายไปเป็นอันมาก เจ้าพระยาพระคลังจึงมีบัญชาสั่งข้าราชการเมืองตราดดังนี้^{๖๗}

.....ให้พระปลัดเมืองตราดบุตรผู้ใหญ่พระยาจันทบุรีและเป็นที่ชายต่างมารดา กับหลวงยกกระบัตร์ คุมไพร่พลสามร้อยกองหนึ่ง แล้วให้เป็นนายทัพยกไปติดตามเรือลำเลียงเสบียง

^{๖๖} เจ้าพระยาบดินทรเดชา. เรื่องเดิม, หน้า ๕๔๖-๕๔๗.

^{๖๗} เรื่องเดิม, หน้า ๕๕๑.

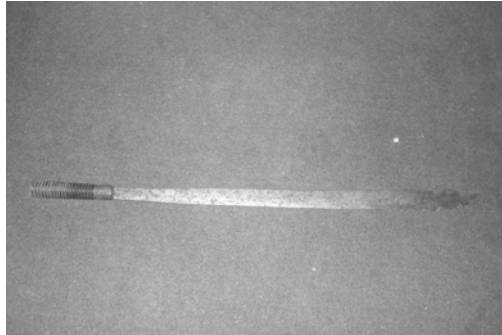
อาหารที่เขมรตีไว้ นั่นคืนมาให้จงได้ ถ้าไม่ได้เสียบ่ียงคืนมาก็ให้ตามไปจับพวกเขมรเหล่าร้ายที่เมืองกำปอดให้ได้มาบ้าง ให้พระปลัดรีบยกไปทางบกก่อนโดยเร็ว แล้วสั่งให้หมื่นสิทธิสงคราม นายด่านเมืองตราดคุมไพร่พลสองร้อยคนเป็นนายทัพยกยกเพิ่มเติม ไปติดตามเรือลำเดียวอีกกองหนึ่งแต่ให้ไปทางตะวันตกให้ยกไปรวมกันกับพระปลัดที่เมืองกำปอดข้างเหนือ จะได้ช่วยกันค้นหาพวกเขมรผู้ร้ายให้ได้มาให้จงได้...

พระปลัดเมืองตราดยกไปถึงลำน้ำแห่งหนึ่งชื่อ “กำแพงคำริณลง” (ท่าช้างข้าม) เป็นเวลาพลบค่ำจึงหยุดพักผ่อน พวกเขมรในแขวงเมืองกำปอดจึงเข้าดอบโจมตี รุ่งขึ้นพระปลัดเมืองตราดจึงรวบรวมไพร่พลที่เหลือเดินทางต่อไปก็ถูกพวกเขมรดอบโจมตีอีก ทำให้ไพร่พลล้มตายลงเป็นอันมาก แต่กองทัพของหมื่นสิทธิสงครามมาพบเข้าจึงช่วยไว้ได้ และรับพระปลัดเมืองตราดและไพร่พลที่รอดตายรวม ๓๕ คนเข้าไว้ ยกทัพเดินทางต่อไป ได้ปะทะกับกำลังเขมรและจับพวกเขมรได้ ๑๔ คน นอกจากนี้หมื่นสิทธิสงครามยังแสดงความกล้าหาญในงานพระราชสงครามนี้ อีกหลายครั้ง เจ้าพระยาพระคลัง แม่ทัพเรือผู้บังคับบัญชาจึงรายงานให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา แม่ทัพใหญ่ทราบ แล้วจึงมีหนังสือตอบเจ้าพระยาพระคลังใจความว่า^{๒๘}

.....ให้เจ้าคุณพระคลังตั้งหมื่นสิทธิสงครามนายด่านเมืองตราด ผู้มีความชอบในราชการ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระปลัดเมืองตราด ให้มอบถาดหมากคนโทน้ำทองให้แก่เขาเป็นเครื่องยศ แล้วให้มีใบบอกไปกรุงเทพฯ ด้วย....

^{๒๘} เรื่องเดิม, หน้า ๕๗๑.

เจ้าพระยาพระคลังจึงตั้งให้ หมื่นสิทธิสงคราม เป็นพระปลัดเมืองตราด^{๖๘} เมื่อเดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๓๖ หมื่นสิทธิสงครามนี้สันนิษฐานว่าเป็นคนเดียวกับหมื่นคง^{๖๙} ชาวตำบลท่ากุ่ม ต้นตระกูล “กุ่มกะ”^{๗๐}

ภาพ ๑๔ ดาบหมื่นคง เก็บรักษา ณ วัดเนินสูง

ส่วนพระปลัดเมืองตราดคนเก่า นั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชาที่มีบัญชาให้เขียนหลัง ๖๐ ที่ที่หน้าค่ายในเมืองโจดก แล้วให้ลดฐานานุศักดิ์ลงเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองจันทบุรี ภายหลังหลวงชาติสุริยวงศ์กับหลวงสุนทรโกษาคุมตัวพระปลัดคนเก่าลงเรือกลับไปเมืองบันทายมาศทั้งเครื่องจ่า พอเรือถึงกลางทางในลำคลองใหญ่

^{๖๘} พระปลัดเมืองตราดคนใหม่นี้ ภายหลังสิ้นชีวิตกลางสนามรบที่เมืองญวน ในปี พ.ศ. ๒๓๓๖ นั้นเอง ทั้งนี้ด้วยเพราะผู้นำคือพระยานครสวรรค์และเจ้าพระยาบดินทรเดชาไม่สามัคคีกัน ญวนจึงฆ่าตายหมดทั้งกองทัพไม่เหลือแม้แต่คนเดียว ภายหลังจึงพบศพพระปลัดเมืองตราดนี้ลอยน้ำมาพร้อมกับศพอื่นๆ ด้วย

^{๖๙} มีเรื่องเล่ากันว่า หมื่นคงนี้ในคราวแรกได้ถูกเกณฑ์ไปช่วยรบญวน วันหนึ่งนายใช้ให้ไปตัดฟัน คนทั้งหลายต่างก็ตัดทอนเป็นท่อนๆ ผูกมัดให้ขนมาได้สะดวก แต่นายคงลากเอามาทั้งกิ่งทั้งใบ เมื่อถูกนายคุม นายคงก็งัดเอาขวานขึ้นมาเอากิ่งไม้วางไว้บนหน้าแข้ง ใช้ขวานทอนฟันนั้น คนทั้งหลายได้เห็นเป็นอัศจรรย์ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นคนคัมภีร์ เล่ากันว่าที่บ้านนายคง เมื่อเด็กจับกระต่ายกันในตอนกลางคืน นายคงเอาผ้าคลุมตัวแล้วกระพือผ้าออกมาเป็นกระต่ายให้เด็กไล่จับได้ หรือเมื่อชาวบ้านอยากดูเสือ นายคงก็เอาผ้าคลุมแล้วแปลงกายเป็นเสือให้ชาวบ้านดูได้เหมือนกัน นายคงผู้นี้ต่อมาได้เป็นหมื่นคง ได้รับเกียรติให้เป็นผู้ถือธงไชย ซึ่งมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่บนยอดธงนั้น เรียกว่า ธงนำทัพ นับเป็นตำแหน่งสำคัญ อังในจังหวัดตราด. งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ. (มปท., ๒๕๐๐), หน้า ๑๔ - ๑๕.

^{๗๐} จังหวัดตราด. งานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ. (มปท., ๒๕๐๐), หน้า ๑๕.

พระปลัดคนเก่าบอกผู้คุมว่าจะขอส่งทุกระเบียงที่ถูกรับเรือ ผู้คุมก็ยอมให้พระปลัดคนเก่าออกจากประทุนเรือไปนั่งข้างท้ายเรือหนึ่งส่งทุกระเบียงอยู่ครู่หนึ่งพระปลัดก็โดดลงไปในน้ำ ทั้งเครื่องของจำก็จมน้ำตายในที่นั้น^{๗๒}

ปี ค.ศ.๑๘๓๘ (พ.ศ. ๒๓๘๑) มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์ มุขนายกมิชซัง เดอ มาเลโลล์ เจ้าคณะเขตประจำประเทศสยาม ชาวฝรั่งเศสได้ลงเรือเล็กมาสำรวจเมืองทางชายฝั่งทะเลตะวันออกจรดถึงเมืองตราดด้วย ในครั้งนั้น ปาลเลกัวซ์ เรียกเมืองตราดว่า เมืองทุ่งใหญ่ (Thung-Jai) โดยปาลเลกัวซ์บันทึกไว้ว่า^{๗๓}

.....จังหวัดทุ่งใหญ่ อันอยู่ทางทิศตะวันออกของจันทบุรี นั้น อุดมสมบูรณ์ไปด้วยกระวาน ไม้จันทร์แดง รงเขมร พริกไทย งาช้าง และผลิตผลอันมีค่าอื่นๆ อีกมาก เมืองทุ่งใหญ่มีพลเมืองอยู่ราว ๔,๐๐๐ คน เป็นคนไทยและคนจีน ซึ่งเป็นพ่อค้ากันแทบทั้งนั้น พลเมืองส่วนน้อยทำการประมงต่างๆ ที่ชายฝั่งทะเลมีกุ่มปลาชุกชุม ในบริเวณใกล้เคียงกันมีเกาะอันอุดมไปด้วยพันธุ์ไม้ เช่น เกาะช้าง ซึ่งกล่าวกันว่ามีเสือชุนนิก มีภูเขาค้างคาวอยู่บนเกาะเป็นสถานที่พักจอกของเรือทั้งหลายบรรดาที่แวะเข้ามาในย่านนี้....

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ การศึกฝ่ายญวนยังไม่สิ้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ กับจมีนไวยวรนาถเป็นแม่ทัพเรือไปตีเมืองบันทายมาศ ครั้งนั้นทรงรับสั่งบัญชาการเกี่ยวกับกองทัพเมืองตราดดังนี้^{๗๔}

^{๗๒} เรื่องเดิม, หน้า ๕๗๒.

^{๗๓} มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์, สันตีย์ ท. โกมลบุตร. เล่าเรื่องกรุงสยาม. (พระนคร: แพร์พิทยา, มปป.), หน้า ๗๓.

^{๗๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๔.

.....ฝ่ายทัพเรือรับสั่งให้จมนไวยวรรณารถ จักนายทัพนาย
กองเข้าตีเมืองบันทายมาศ ให้พระยาอภัยพิพิธ พระราชวรินทร์
พระเทพสงครามปลัดเมืองจันทบุรี คุมทัพเมืองจันทบุรี เมือง
ตราด เมืองระยอง ๖๐๐ คน เข้าตีค่ายญวนที่เขาโกนถม
.....

ในปี พ.ศ.๒๓๘๘ เจ้าพระยาบดินทรเดชาทำหนังสือบอกให้พระยาไชยวิชิต
ผู้รักษากรุงเก่า พระยายมราช พระยาราชมนตรีเขมรถือเข้ามามีใจความตอนหนึ่ง
กล่าวถึงการขอรับพระราชทานข้าวที่เมืองจันทบุรี และเมืองตราดสำหรับใช้เป็น
เสบียงในงานพระราชสงครามเมืองญวนครั้งนั้นด้วย^{๗๕}

ผลจากการศึกข้างฝ่ายญวนในรัชกาลที่ ๓ ทำให้มีการกวาดต้อนพลเมือง
ฝ่ายเขมรและญวนเข้ามาในไทยรวมถึงเมืองตราดด้วย ดังที่พระบริหารเทพธานี
กล่าวว่า^{๗๖}

.....ได้สันนิษฐานตามเหตุการณ์ประกอบกับชนชาติแขกที่
มีอยู่คงได้ความว่า เขาพวกนี้ได้ถูกกวาดต้อนครอบครัวเข้ามา
ในรัชกาลที่ ๓ ตอนสงครามเขมรและญวน ครั้งนั้นเรือ
เจ้าพระยาพระคลังและทัพบกเจ้าพระยาบดินทรเดชาเมื่อได้ชัยชนะ
ชนะแกหัวเมืองต่างๆ ในประเทศเขมรและญวนแล้ว เมื่อที่ปะ
พายแพ้นั้น พลเมืองได้ถูกกวาดต้อนส่งเข้ามาในพระราช
อาณาเขตต้นละคราว โดยทางทัพเรือเชื่อว่าคงถูกแยกย้าย
แบ่งให้มาอยู่ในตำบลน้ำเชี่ยว เขาเคยไปที่กรุงเทพฯ หรือที่
หัวเมืองอื่นๆ บ้าง สำหรับในจังหวัดนี้คงได้อยู่ในตำบลน้ำเชี่ยว
ต่อมา.....

^{๗๕} เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๕.

^{๗๖} พระบริหารเทพธานี. “ประวัติจังหวัดตราด” วารสารสมาคมชาวตราด. กันยายน
๒๕๒๕, หน้า ๔๓.

สันนิษฐานว่าการกวาดครัวแขกมาที่เมืองตราดนั้นน่าจะเป็นคราวเดียวกับที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ให้พระอรุณนคร พระสุนทรภักดี หลวงนารณรงค์ หลวงไกรนารายณ์ พระยกกระบี่ตรเมืองกำแพงเพชร และพระมหาไถยเมืองตาก เป็นข้าหลวงหนายคุมไพร่พลไทยมีเครื่องศาสตราวุธครบมือกันห้าร้อยคน คุมครัวเขมรและแขกจามกับจีนเขมร ๑,๒๔๒ คนเดินไปส่งยังกรุงเทพฯ ดังนี้

....ครั้นครัวถึงกรุงเทพฯ แล้วแต่ ณ เตือนเจ็ด
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ครัว
แขกจามเขมรไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่คลองบางกะปิแขวง
กรุงเทพฯ (คือที่บ้านแขกครัวริมสระปทุมวันทุกวันนี้) ...”^{๗๗}

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ สันนิษฐานว่าในราวต้นรัชกาลคงเป็นพระพิพิธวัตร ต่อเนื่องมาจนถึงพระยาพิพิธสมบัติ (สุข) บิดาเจ้าจอมมารดาจันทร์ จนถึงรัชกาลตั้งความปรากฏว่า

.....พระยาพิพิธสมบัตินี้พื้นเพนั้นมีนิวาสถานอยู่แถบ
คลองบางกอกน้อย แม้เมื่อกล่าวถึงเจ้าจอมมารดาจันทร์
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงไว้ว่าเป็นเจ้า
จอมมารดาข้าหลวงเดิม ^{๗๘} ฉะนั้น ท่านพระยาพิพิธสมบัติ
(สุข) นั้นจึงน่าที่จะเป็นชาวกรุงเทพฯ มาแต่เดิมก่อนที่จะไปเป็น
ผู้สำเร็จราชการ อีกประการหนึ่งนั้น ราชทินนาม “พิพิธสมบัติ”
ในทำเนียบก็บ่งว่าเป็นข้าราชการอยู่ในศาลพระคลังมหาสมบัติ
แต่กรมพระคลังสมัยนั้นรวมอยู่กับกรมท่าซึ่งมีหัวเมืองทางชาย
ทะเลด้านตะวันออกอยู่ในกำกับดูแลของกรมพระคลัง ในรัชกาล
ที่ ๓ จึงน่าจะตั้งท่านออกไปเป็นเจ้าเมือง ขณะที่มีตำแหน่ง

^{๗๗} เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี). **อานามสยามยุทธ ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับลาว เขมรและญวน**. (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๖๒-๖๖๓.

^{๗๘} **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ.๒๓๙๔ - ๒๔๐๔**. (กรุงเทพฯ: ดำรงธรรม, ๒๕๑๑), หน้า ๓๑๖.

ราชการอยู่ในกรมพระคลัง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ได้เลื่อนต่อมา
เป็นพระยาพิพิธสมบัติ ซึ่งยังสอให้เห็นว่าแต่เดิมเป็นคนของกรม
พระคลังมหาสมบัตินั่นเอง...^{๗๙}

ส่วนการตั้งวัดในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ นอกจากวัดลำควนแล้ว ในเขต
อำเภอเมืองตราดยังมีการตั้งวัดอ่าวใหญ่ ใน พ.ศ.๒๓๗๔ อำเภอปอไร่ ตั้งวัด
สว่างอารมณ์ (วัดช้างทูน) พ.ศ.๒๓๗๕ และอำเภอเขาสมิงตั้งวัดสลักฆ่าหมู
(วัดสลัก) พ.ศ.๒๓๘๐ จะเห็นได้ว่าเริ่มมีกลุ่มราษฎรมาห้กร้างถางพงป่าสร้าง
ชุมชนทางเหนือของเมืองตราดบ้างแล้ว

ต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๓๙๔-
๒๔๑๑) เมื่อประมาณกลางปี พ.ศ. ๒๓๙๔ หลังจากที่ทรงครองราชย์ไม่ถึง ๑
ปี พระยาพิพิธฤทธิเดชวิเศษสิงหนาท เจ้าเมืองตราด ได้ส่งน้องสาวต่างมารดาชื่อ
“จันทร์” ขึ้นมา ณ กรุงเทพฯ ถวายให้ทำราชการฝ่ายใน ครั้นนั้นทรงพระกรุณาตั้ง
ให้เป็นเจ้าจอมพระสนมเอก พระราชทานพานทองคำและเครื่องใช้สอยทองคำหีบ
ลงยาราชาวดีเป็นเครื่องยศ นอกจากนี้ยังได้พระราชทานเบี้ยหวัดให้ปีละ ๑๐ ซึ่ง
เนื่องด้วยเป็นเจ้าจอมข้าหลวงเดิมมา^{๘๐} เจ้าจอมมารดาจันทร์นี้เป็นประสูติพระราช
โอรสและพระราชธิดาถึง ๔ พระองค์ คือ พระองค์เจ้าทักษิณชานราธิราชบุตรี
พระภรรยาเจ้าในรัชกาลที่ ๕ พระองค์เจ้ามัญญาภรณ์ พระองค์เจ้าชายสุชสวัสดิ์^{๘๑}
(ต้นราชสกุล สุขสวัสดิ์) พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยค^{๘๒} (ต้นราชสกุล เกษมศรี)^{๘๓}

^{๗๙} ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พันโท หม่อมราชวงศ์ . พระประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
หมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ.(อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าวิมลยากร เกษมศรี ณ
เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๗), หน้า ๑๐๔.

^{๘๐} ประกาศฉบับที่ ๑๑๖ เรื่อง พระยาพิพิธฤทธิเดช ผู้สำเร็จราชการเมืองตราดส่ง
หญิงเข้ามาถวาย ๓ คน ปีมะเมีย สัมฤทธิศก” ประชุมประกาศรัชกาล ที่ ๔ พ.ศ.
๒๓๙๔-๒๔๐๔. (กรุงเทพฯ: ดำรงธรรม, ๒๕๑๑), หน้า ๓๑๙ - ๓๒๐.

^{๘๑} ต่อมาทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงอดิศรอุดมเดช

^{๘๒} ต่อมาทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

^{๘๓} คุรยละเอียดเพิ่มเติมเรื่องประวัติเจ้าจอมมารดาจันทร์ ใน อภิลักษณ์ เกษมผลกุล.
“เจ้าจอมมารดาจันทร์ เจ้าจอมเมืองตราด” ประชามติ. หน้า ๕.

ปี พ.ศ.๒๓๙๘ (จังหวัดศ.๑๒๑๔) ณ วันเสาร์ เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะแม มีท้องตราและรับสั่งเรื่องอาหารค่าน้ำ ในคราวนั้นเจ้าพระยาจักรีได้เสนอให้ มีการเก็บอาหารค่าน้ำเหมือนในรัชกาลก่อน ทั้งนี้ได้ขอให้จันดีเป็นนายอาหารค่าน้ำ ของเมืองตราดด้วย ดังความปรากฏว่า^{๘๔}

.....ขอแต่งตั้งให้จันดีเป็นนายอาหารเรียกค่าน้ำ เมือง นครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมือง สมุทรปราการ เมืองชลบุรี เมืองบางละมุง เมืองระยอง เมือง จันทบุรี เมืองตราด ๘ เมือง เป็นจำนวนเงินอาหารขึ้นพระคลัง มหาสมบัติ ๖๘ ชั่ง ขึ้นพระเจ้าอุทุมพร พระองค์เจ้านางศวันต์ ๑๐ คำลึง รวม ๖๘ ชั่ง ๑๐ คำลึง....

ปี พ.ศ.๒๓๙๘ (จังหวัดศ.๑๒๑๗) ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเกาะซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองตราดมาก่อนขึ้นเป็นเมืองใหม่คือเกาะกง พระราชทานนามเมืองนี้ว่า เมืองปัจจันตคิริเขตร์ ทั้งนี้เพื่อให้เข้ากันกับชื่อเมือง บางนางรมย์ ซึ่งโปรดเกล้าให้เรียกชื่อเมืองใหม่ในคราวเดียวกันนี้ว่า เมือง ประจวบคีรีขันธ์^{๘๕}

ต่อมาในปี จังหวัดศ. ๑๒๑๘ (พ.ศ.๒๔๐๐) ทรงโปรดให้มีประกาศเรื่อง การรักษาพระนครตราดเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ในครั้งนั้นโปรด ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาอมราช เจ้านาย ต่างกรม และขุนนางอื่นๆ ตามเสด็จด้วย^{๘๖} ดังความปรากฏว่า^{๘๗}

^{๘๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. “ตำนานภาษีอากรบาง อย่าง”. *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม ๒*. (กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๑๕), หน้า ๑๙๒.

^{๘๕} *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๔*. (กรุงเทพฯ: ดำรงธรรม, ๒๕๑๑), หน้า ๑๑๑.

^{๘๖} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๒๑๓.

^{๘๗} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๓๑๖-๓๑๗.

.....ณ วันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง นพศก
เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ออกไปทรงประพาสทางทะเล
ตั้งแต่เมืองชลบุรีออกไปจนถึงเมืองจันทบุรีเมืองตราด พร้อมด้วย
พระราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองฯ เป็นอันมาก ทรงประทับแรม
อยู่หลายราตรี เมื่อเสด็จประทับอยู่เกาะช้างนั้น พระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้าทักษิณชากับเจ้าจอมมารดา กราบถวายบังคมลาขึ้นไป
เยี่ยมเยียนพระยาพิพิธฤทธิเดช และพระผลภูมิไพศาล กับญาติ
อื่น ๆ ณ เมืองตราดเพลานึ่ง แล้วก็กลับลงเรือพระที่นั่ง จึง
เสด็จพระราชดำเนินกลับเข้ามา ณ กรุงเทพฯ

ในระหว่างเสด็จพระราชดำเนินกลับเจ้าจอมมารดาจันทร์กราบบังคมทูล
พระกรุณาว่า พระยาพิพิธฤทธิเดชพิเศษสิงหนาท ผู้สำเร็จราชการเมืองตราด สัน
ความมาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระยาพิพิธฤทธิเดช จัดได้หญิงเป็น
หลานในวงศ์สามคนจะพามาถวายตัว ในเวลาเสด็จทรงประทับแรมอยู่นั้นไม่ทัน
เสด็จพระราชดำเนินกลับเสียก่อน นอกจากนี้พระยาพิพิธ ฤทธิเดชยังมีใบบอก
มายังเจ้าพนักงานกรมท่าว่า ข้ายจีนสลัดมาเที่ยวตีเรือลูกค้าที่แขวงเมืองตราดอยู่
เนื่องๆ จึงโปรดเกล้าฯ ให้นายชั้น มหาดเล็ก หุ้มแพรคุมเรือพระที่นั่ง โยนแผ่น
ทะเลออกไปลาดตระเวนฟังราชการ จับอ้ายจีนสลัด แลให้เจ้าจอม เจ้าแม่สองคน
ที่จะใคร่ไปเที่ยวทะเลไปด้วยนายชั้น ครั้นนายชั้นมหาดเล็ก เจ้าจอมเจ้าแม่จะกลับ
มา พระยาพิพิธฤทธิเดชขอมอบหญิงเป็นหลานสามคนให้นำเข้ามาถวายตัวทำราชการ
สนองพระเดชพระคุณ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเงินตราคนละ ๑๐ ตำลึง
ผ้าถุงคนละ ๓ ตำลึง ผ้าห่มคนละ ๓ ตำลึง ให้ไปหัดเป็นละครคนมโหรี แลอยู่ด้วย
เจ้าจอมมารดา แลญาติที่ทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวังเป็นปรกติ

การเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงโดยเสด็จฯด้วย เมื่อทรงเสด็จฯ กลับถึงพระบรมราชวังแล้วจึงทรงพระราชดำริ
เสด็จฯ ขณะที่ทรงอยู่ที่เกาะช้าง เมืองตราคนั้น มีผู้กราบทูลว่าที่เกาะช้างนี้มีเรือจีน
สลัดมาแล่นอยู่ ภายหลังจึงทรงโปรดให้จับเรือสลัดนั้นจนเกิดการต่อสู้กันแต่ก็ไม่

สามารถจับได้ทั้งหมด^{๘๘} อย่างไรก็ตาม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบแล้วจึงทรงพระกรุณาให้กรมการหัวเมืองต่างๆ ในชายฝั่งทะเลตะวันออก รวมทั้งกรมการเมืองตราด คือ พระยาพิพิธฤทธิเดชวิเศษสิงหนาท ออกติดตามเรือ จีนสลัดเหล่านั้น จนถึงราว เดือน ๗ พ.ศ. ๒๔๐๑ จึงปราบปรามได้สำเร็จ

ในเดือน ๔ ปีเดียวกันนี้เอง (พ.ศ.๒๔๐๐) ผู้สำเร็จราชการเมืองตราดและ เมืองจันทบุรีส่งไปบอกรายงานไปยังกรุงเทพฯ เรื่องขุนนางญวนขอเข้ามาเจรจา เรื่องญวนขอเป็นมิตรกับไทย จึงทรงพระกรุณาให้เมืองจันทบุรีพามาส่งที่เมือง สมุทรปราการ และให้รับรองเหมือนอย่างรับรองทูตญวนแต่ครั้งก่อน^{๘๙}

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ ปรากฏว่ามีหญิงชาวตราดที่เป็นมารดาของหญิง คนหนึ่งที่ถวายเป็นคราวเสด็จพระราชดำเนินเมืองตราดนั้น เข้ามาทำเรื่องราว ถวายฎีกากล่าวโทษพระยาพิพิธฤทธิเดช กรมการเมืองตราด ว่าบิดามารดาหญิงไม่ มีความผิด พระยาพิพิธฤทธิเดชให้ไปจับมาจำ เร่งรัดเอาบุตรหญิงได้แล้วส่งตัวเข้า มาทูลเกล้าฯ ถวาย บิดามารดาไม่ยอมยินดี จะขอบุตรกลับไป จึงทรงพระราช คำริว่า^{๙๐}

.....บุตรเป็นที่รักแห่งบิดามารดา ถ้าพระยาพิพิธ ฤทธิเดชกรมการเมืองตราด ไปเกาะบิดามารดามาของจำ ลงเอาพัสดุเงิน ทองหรือไปจุดลากบุตรสาวกรมการราษฎรมาเป็นภรรยาตัวเอง หรือนำไปถวายให้เจ้าอื่น นายอื่น โดยพลการข่มเหง พระยา พิพิธฤทธิเดชกรมการเมืองตราดจะมีความผิด ในครั้งนี้ พระยาพิพิธฤทธิเดช จัดเอาหญิงคนนั้นมา ไม่ได้ห่วงเหนี่ยวเอาไว้ให้เนิ่นช้า ส่ง เข้ามาถวายนั้นก็มิใช่ผู้อื่น ชำระได้ความเป็นแน่ว่า ปู่ทวดของ

^{๘๘} ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔ (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง, พิมพ์เนื่องใน งานพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์, ๒๕๓๗), หน้า ๗๐.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^{๙๐} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๔. (กรุงเทพฯ: ดำรงธรรม, ๒๕๑๑), หน้า ๓๑๘.

หญิงนั้นเป็นสูง คือ พี่ชายของพระยาพิพิธสมบัติ (สุข) ซึ่งเป็น
บิดาของพระยาพิพิธฤทธิเดชเอง เหมือนชนทรายเข้าวัด จะว่า
พระยาพิพิธฤทธิเดชผิคนั้นยังไม่ควร จึงโปรดเกล้าให้ถามตัว
หญิงนั้นว่า จะสมัครทำราชการอยู่ ณ กรุงเทพฯ หรือจะตาม
บิดามารดาไป หญิงนั้นให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า จะขอ
กราบบังคมทูลถวายบังคมลาไปอยู่ด้วยบิดามารดา จึงโปรด
เกล้าให้ส่งตัวหญิงให้บิดามารดาไป และเงินตรา ๑๐ ตำลึง
ผ้าถุง ๓ ตำลึง ผ้าห่ม ๓ ตำลึง ที่พระราชทานให้หญิง
เมื่อแรกมาถึงนั้น ก็ยกพระราชทานให้เป็นรางวัล ทำขวัญให้
บิดามารดาของหญิงที่เกาะครองเร่งรัดนั้น แทนเบี้ยปรับ
พระยาพิพิธฤทธิเดชไปครั้งหนึ่งแล้ว ๆ ได้ทรงพระกรุณาตำรัส
ถามหญิงอีก ๒ คน ว่าจะออกไปอยู่ด้วยบิดามารดาดังนั้นหรือ
จะส่งตัวให้ไปตามสมัคร หญิงสองคนกราบบังคมทูลพระ
กรุณาว่า จะขอทำราชการอยู่ ณ กรุงเทพฯ ๆ จึงโปรดเกล้า
พระราชทานเงินเบี้ยหวัด ในปีมะเมีย สัมฤทธิศกนี้ คนละ
๑๐ ตำลึง....

ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเดียวกัน มารดาของหญิงอีกคน
หนึ่ง เข้าทำเรื่องทูลเกล้าถวายกล่าวโทษพระยาพิพิธฤทธิเดชกรมการ ว่าด้วยบุตร
เหมือนอย่างครั้งก่อน ก็ได้ทรงตัดสินให้หญิงไปอยู่พร้อมด้วยบิดามารดาเป็นมาแต่
หลัง เงิน ๑๐ ตำลึงกับผ้า ๓ ตำลึงนั้น ก็ยกพระราชทานให้เป็นเบี้ยทำขวัญ
เช่นเดียวกัน^{๔๑}

ในปี พ.ศ.๒๔๑๗ (จังหวัดศ.๑๒๓๖) ทรงมีพระบรมราชโองการโปรด
เกล้าฯ ให้แบ่งหัวเมืองต่างๆ ในพระราชอาณาจักรให้เรียบร้อย โดยปรากฏชื่อเมือง
ตราดว่ายังคงสังกัดอยู่กับกรมท่า ดังนี้

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๙.

.....ข้าพระพุทธเจ้า พระราชวรานุภูทฯ ขอพระราชทาน
น้อมเกล้าถวายค่านับบังคมทูลกระหม่อมทราบฝ่าพระบาททรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าว่าราชการในกรมนา
นั้น พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ แลในข้อพระราชบัญญัติของ
นา มีว่า เสนาที่จะเดินประเมินนาหัวเมืองชั้นใน ชั้นกลาง
ชั้นนอกนั้น ข้าพระพุทธเจ้ารับไล่เกล้าฯ จัดหัวเมืองชั้นกรม
มหาดไทย กรมพระกระลาโหม กรมทำเป็นสามชั้นดังนี้เมือง
ชั้นกรมท่า เมืองระยอง ๑ จันทบุรี ๑ **เมืองตราด** ๑ รวม
๓...^{๔๒}

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แปรลงราชทินนามข้าราชการเมืองตราด
และจัดราชการเมืองตราด ซึ่งปรากฏว่าในขณะนั้นเมืองตราดมีตำแหน่งกรมการ
เมือง ๔ ตำแหน่ง คือ เจ้าเมือง ปลัดเมือง ปลัดจีน (ปลัดเมืองฝ่ายจีน) และ
ยกกระบัตรเมือง ส่วนเมืองปัจจันตคีรีเขตร (เกาะกง) มีตำแหน่งกรมการเมือง ๒
ตำแหน่งเท่านั้นคือ เจ้าเมืองและปลัดเมือง ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า

.....เมืองขึ้นกรมท่า...เมืองตราด พระยาพิพิธสมบัติ
แปลงว่า พระยาพิพิธฤทธิเดชวิเศษสิงหนาท แล้วแปลงว่า
พระยาพิพิธภักดีศรีสมบัติ แล้วแปลงอีกว่า พระยาพิพิธพิไสย-
สุนทรการ หลวงราชภักดีศรีสงคราม แปลงว่า พระวรบาทภักดี
ศรีสงคราม ปลัด หลวงศรีสงคราม แปลงว่า หลวงรามฤทธิ-
รงค์ ยกกระบัตร ตั้งปลัดจีนขึ้นใหม่อีกนาย ๑ พระยาปราณีจีน
ประชา ปลัดจีนเมืองปัจจันตคีรีเขตร์เดิมหลวงเกาะกง ตั้งใหม่ว่า
พระพิไชยชวลี หลวงศิริเนมิทวีป ปลัด...^{๔๓}

^{๔๒} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ วันอาทิตย์แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑ ปีจอ ฉศก
๑๒๓๖, หน้า ๓๐๖.

^{๔๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒. (มปท. มปป.),
หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

นอกจากนี้ยังปรากฏชื่อเมืองตราดใน ประกาศพิธิตรุศ รัชกาลที่ ๔ ที่ใน พระราชสำนักใช้ประกาศเทศาเมื่อเพลเข้าแรม ๑๔ ค่ำ ดังปรากฏความตอนหนึ่ง ว่า^{๙๔}

....ด้านบูรพทิศธานี จันทบุรี นครตราด เกาะกง แกลง
ขลุ้ง ลมุง ทยองค พันศนิคมพารา ศาคร สมุทสงคราม
สมุทปราการ ชล นนทบุรี ศรีรัตนครา คณนาไตรโกฏฐาส
ราชอาณาเขตร นติงสาธิกจตุศตบุเรศประเทศรัฐลีมา...

เจ้าเมืองในรัชสมัยนี้ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) มีต้นนิชฐานว่ามี ๓ ท่าน คือ พระยาพิพิธฤทธิเดชวิเศษสิงหนาท (พี่ชายเจ้าจอมมารดาจันทร์) พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ (อิน) พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ (เอี่ยม)^{๙๕} ส่วนการสร้างวัดในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้พบว่าในเขตอำเภอเมืองตราด ราษฎรสร้างวัดหนองเสม็ด พ.ศ. ๒๔๐๐ อำเภอเขาสมิง วัดลำภูราย และวัดท่าโสม พ.ศ. ๒๔๐๒ การสร้างวัดในสมัยนี้ทำให้เห็นการกระจายตัวของราษฎรจากตัวเมืองตราดมากกว่ารัชกาลก่อนๆ

^{๙๔} สมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑. (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๙๗.

^{๙๕} พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ (เอี่ยม) นี้หมายถึงเจ้าเมืองตราดคนที่ ๗ ไม่ใช่พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ (เอี่ยม) เจ้าเมืองตราดคนที่ ๘ ในราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๔ จังหวัดศ.๑๒๓๙ หน้า ๔๒๔ ปรากฏประวัติของท่านว่า “พระยาอภัยพิพิธ (เอี่ยม) เปนข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมพระยาอภัยพิพิธอยู่ในมหาดเล็ก ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๗ ตำลึง แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นที่หลวงวิเสศโกษาอยู่ในกรมท่ากลาง ได้รับพระราชทานสมปักสองจวรพกหนึ่ง แล้วมีพระบรมราชโองการ ให้หลวงวิเสศโกษาเป็นที่หลวงรักษาสมบัติอยู่ในกรมท่า ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดขึ้นอีก ๑๓ ตำลึง รวมเปนปีละหนึ่ง จึงมีพระบรมราชโองการ สั่งให้หลวงรักษาสมบัติ เปนพระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ ผู้สำเร็จราชการเมืองตราดกราบถวายบังคมลาออกไปอยู่เมืองตราดครั้งมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระราชทานสัญญาบัตรให้พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการเปนพระยาอภัยพิพิธอยู่ในกรมท่ากลาง...ครั้นถึงวันเสาร์ เดือนสาม แรมสิบสามค่ำ เพลาท่มเสศ ถึงอนิจกรรม อายุได้ ๕๔ ปี พระราชทานหีบทองหีบศพลงในหีบเปนเกียรติยศ (จาก) มารดาได้จัดการศพ”

จากเรื่องราวตั้งประมวลมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานและความสำคัญของจังหวัดตราด ทั้งในฐานะของเมืองเก่าที่เป็นส่วนหนึ่งของสยามมาแต่โบราณ ในฐานะของเมืองท่าค้าล้าเถา ตลอดจนในฐานะของเมืองหน้าด่านของหัวเมืองแถบชายฝั่งทะเลตะวันออก อันจะเป็นพื้นฐานซึ่งนำมาสู่ความเข้าใจประวัติศาสตร์เมืองตราดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒.๓ สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรม

๒.๓.๑ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในจังหวัดตราด

ด้วยเหตุที่เมืองตราดเป็นเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งในแถบชายฝั่งทะเลตะวันออก จึงทำให้มีความสัมพันธ์ติดต่อกับค้าขายกับประเทศต่างๆ รวมไปถึงการตั้งถิ่นฐานของคนหลากหลายเชื้อชาติ นอกจากนี้สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองตราดยังมีภูเขาใหญ่และป่าอันอุดมสมบูรณ์จึงทำให้เป็นที่อยู่ของชนกลุ่มน้อยต่างๆ ด้วยตั้งจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดตราดได้ดังนี้

ไทย

ชนชาติไทยซึ่งพูดภาษาไทยมาแต่เดิมนั้นอาศัยอยู่ในดินแดนจังหวัดตราดมาก่อนและมากกว่าชาติอื่นๆ จากหลักฐานวัดโบราณและชื่อบ้านในตำบลต่างๆ เช่น บ้านบางพระ บ้านปลายคลอง บ้านหนองคันทรัง เป็นต้น อย่างไรก็ตามถิ่นฐานของต้นตระกูลชาวดราคนั้นไม่ได้อยู่ในจังหวัดนี้ แต่มีถิ่นวงศ์ตระกูลอยู่ทางบ้านลาดพลี (ราชบุรี) ชาวบ้านลาดพลีนี้ได้พากันอพยพหนีกองทัพพม่ามาหลายร้อยครัวจะเป็นสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือกรุงธนบุรีระบุมิได้แน่ชัด เมื่อพวกต้นตระกูลอพยพมาถึงเมืองตราด ซึ่งเวลานั้นเป็นป่าอยู่แต่เป็นตำบลที่มีพลเมืองอยู่แน่นอนมากกว่าที่อื่นๆ และมีคนไทยมากกว่าชาติอื่น^{๙๖}

^{๙๖} พระบริหารเทพธานี, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

จีน

ชนชาติจีนแต่เดิมเดินทางมาค้าขายเรือสำเภาเพื่อค้าขาย ต่อมาได้อพยพเข้ามาอยู่เพราะเห็นทำเลการทำมาหากินเลี้ยงชีพดีกว่าบ้านเมืองของตัวเอง นอกจากนี้มาตามลำพังนี้แล้ว บางกลุ่มถูกกวาดต้อนมาเป็นคราวๆ เนื่องจากไทยยกกองทัพไปรบกับญวนและเขมร เมื่อสมัยกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์^{๔๗)} ชาวจีนส่วนใหญ่ในเมืองตราดนี้เป็นจีนแต่จิว (โดยพิจารณาจากภาษาจีนที่กลายมาเป็นภาษาถิ่นจังหวัดตราด)

แขก

ชนชาติแขกในจังหวัดตราดนี้เป็นแขกมลายูหรือแขกพวกเดียวกันกับแขกครีว ครั้งแรกได้มาอยู่ที่ตำบลน้ำเชี่ยวแห่งเดียว ต่อมาภายหลังมีจำนวนมากขึ้นได้แยกย้ายไปอยู่ที่บ้านยายม่อม ทั้งสองแห่งนี้อยู่ชายทะเลในตำบลแหลมงอบ อำเภอเกาะช้าง (ปัจจุบันเป็นกิ่งอำเภอเกาะช้าง) ภายหลังได้แยกย้ายไปอยู่บ้านแหลมตาพันริมชายทะเลในตำบลอำเภอญวน อำเภอบางพระอีก แต่น้อยครั้งต้นตระกูลของแขกพวกนี้ แต่แรกเริ่มเดิมทีเชื่อว่าไม่ได้อยู่ในตำบลน้ำเชี่ยว จะมีถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่ที่ใดบ้างไม่มีผู้ยืนยันแน่นอน ได้สันนิษฐานตามเหตุการณ์ประกอบกับชนชาติแขกที่มีอยู่คงได้ความว่า เขาพวกนี้ได้ถูกกวาดต้อนครอบครัวเข้ามาในรัชกาลที่ ๓ ตอนสงครามเขมรและญวน ครั้งนั้นเรือเจ้าพระยาพระคลังและทัพบกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เมื่อได้ชัยชนะแก่หัวเมืองต่างๆ ในประเทศเขมรและญวนแล้ว พลเมืองได้ถูกกวาดต้อนส่งเข้ามาในพระราชอาณาเขตสยามที่ละคราวโดยทางทัพเรือเชื่อว่าคงถูกแยกย้าย แบ่งให้มาอยู่ในตำบลน้ำเชี่ยว และแบ่งนำส่งไปที่กรุงเทพฯ หรือที่หัวเมืองอื่นๆ บ้าง สำหรับในจังหวัดตราดได้อยู่ในตำบลน้ำเชี่ยวต่อมา พวกพี่น้องของแขกที่ถูกกวาดต้อนแต่ครั้งที่ยังอยู่ในเมืองเขมรและญวนทราบว่าทางนี้มีที่อยู่ที่อยู่เป็นสุขและการทำมาหากินเจริญดี จึงได้พากันมาหาเลี้ยงชีพอยู่ในจังหวัด^{๔๘)}

^{๔๗)} พระบริหารเทพธานี, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๔๘)} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

ฉนวน

ชนชาติฉนวนนี้แต่เดิมไม่ปรากฏหลักฐานแหล่งอยู่ที่ใด จังหวัดไคบ่าง นอกจากกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่า เมื่อองเชียงสือหนีจากกรุงเทพฯ มาโดยเรือใบได้มาพักที่เกาะกูด อำเภอเกาะช้าง (ปัจจุบันคือ กิ่งอำเภอเกาะช้าง) นอกจากนี้ยังมี ภูมินามที่เกี่ยวกับฉนวน สองแห่งคือเขาฉนวนแห่งหนึ่ง และอำเภอฉนวนอีกแห่งหนึ่ง ที่เขาฉนวนนั้นได้เคยมีฉนวนอพยพมาจากไหนไม่ทราบ มาพักอยู่ที่เชิงเขาวัดเขาฉนวน (วัดคีรีวิหาร) ตำบลชำราก หลายสิบครัว เขานี้เดิมชื่ออย่างไร ไม่ปรากฏแต่เมื่อฉนวนมาตั้งบ้านเรือนแล้วจึงเรียกกันว่าเขาฉนวน ส่วนที่ตำบลอำเภอฉนวนนั้นสันนิษฐานว่าเมื่อไทยยกกองทัพไปทำสงครามกับฉนวนมีชัยชนะมาแล้วได้กวาดต้อนพลเมืองชาติฉนวนเข้ามาแล้วเรือที่บรรทุกมากองจอดทอดสมอ จึงเรียกกันว่าอำเภอฉนวน ส่วนฉนวนในตำบลบางพระ ได้ถูกกวาดต้อนมาในคราวที่ไทยชนะสงครามกับฉนวน ที่มีเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพแล้วได้กวาดต้อนพลเมืองมาซึ่งรวมถึงชาวฉนวนด้วยนอกจากนั้นจึงขึ้นไปจังหวัดจันทบุรี ฉนวนที่อยู่ในจังหวัดตราดและจันทบุรีนี้เชื่อว่ามีเชื้อสายฉนวนกำปอด^{๙๙} อยากรู้ที่ตีพบว่าในจังหวัดตราดและจันทบุรียังมีตระกูลที่ชื่อว่า “อานามวงศ์” ซึ่งแปลว่า วงศ์ของชาวอานาม คือฉนวน อีกด้วย

มอญ

ชนชาติมอญในจังหวัดตราดเป็นกลุ่มที่เข้ามาพร้อมกับคนไทยกลุ่มดั้งเดิมที่มาตั้งถิ่นฐานในเมืองตราดในสมัยกรุงศรีอยุธยา ปัจจุบันยังหาหลักฐานบุคคลไม่พบเท่าที่ปรากฏหลักฐานคือ ภูมินาม “บ้านหนองคอกมอญ” ที่ตำบลเนินทราย อ.เมือง จ.ตราด และคำนิยามเรื่องการปักเสาไม้ยอดเป็นหงส์ไว้หน้าอุโบสถตามวัดในจังหวัดตราด นอกจากนี้สำเนียงพูดในภาษาถิ่นจังหวัดตราดก็คล้ายกับสำเนียงพูดในภาษามอญ ทั้งการละเล่นที่นิยมมากในจังหวัดตราดคือสะบ้าล้อ ก็เป็นการละเล่นที่นิยมในหมู่ชาวมอญ พบว่าตระกูลเก่าของชาวมอญในจังหวัดตราดและจันทบุรีคือตระกูล “รามัญอุตม” และ “รามัญวงศ์”^{๑๐๐}

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๑๐๐} อภิลักษณ์ เกษมผลกุล. “มอญในเมืองตราด” **ประชามติ**. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๓๙๗ เดือน ๑ - ๑๕ มกราคม ๒๕๔๙. หน้า ๕.

กุหล่า หรือ ต๋องสู๋

ชาวกุหล่า หรือต๋องสู๋ นั้นปรากฏความในพระราชพงศาวดารพม่าว่า เป็นชาวกะเหรี่ยงประเภทหนึ่ง มาจากเมืองสะโตงด้านตะวันออกสุดของพม่า ใช้ภาษากะเหรี่ยงผสมกับภาษาพม่า แต่โดยทั่วไปคนไทยเชื่อว่ากุหล่าน่าจะเป็นพวกไทใหญ่ และมักจะเห็นชาวกุหล่าในฐานะที่เป็นพ่อค้าเร่ที่มาซื้อขายสินค้าในประเทศไทย^{๑๐๑} พวกกุหล่านี้เข้ามาในจังหวัดตราดเมื่อประมาณสมัยรัชกาลที่ ๒ เพราะในสมัยนั้นมีความต้องการพลอยเพื่อใช้ประดับเครื่องราชูปโภค เครื่องราชกกุธภัณฑ์ต่างๆ จึงส่งพวกกุหล่าออกมาสำรวจและขุดค้นหาพลอยในท้องที่อำเภอเขาสมิงและอำเภอบ่อไร่ในปัจจุบัน พวกกุหล่าจึงอาศัยอยู่ตามแหล่งแร่พลอยต่างๆ เช่นบ้านนางวง อำเภอเขาสมิง บ้านบ่อไร่ และบ้านตากแว้ง อำเภอบ่อไร่^{๑๐๒}

ซอง

ซองเป็นชนพื้นเมืองของจังหวัดตราด มีภูมิลำเนาอยู่ตามชายแดนและเชิงเขาชอบทำมาหากินอยู่ตามป่าเขา เช่น ทำไร่ ทำนาตามเชิงเขา ระหว่างเขานับถือพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับการนับถือผี พบว่าชาวซองตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเขาสมิง โดยเฉพาะตำบลเขาสมิง กับตำบลท่าโสม อำเภอเมือง อำเภอบ่อไร่ เป็นต้น ซองที่อยู่ใกล้กับชนชาติไทยได้คิดดัดแปลงธรรมเนียมและภาษาเป็นไทยไปแล้ว^{๑๐๓}

ข่าเร หรือ ล่าเร หรือล่าเหว

ชาวล่าเรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีเชื้อสายใกล้ชิดกับกลุ่มซอง มีรูปร่างคล้ายพวกซอง คือรูปร่างเล็ก ผิวคล้ำ ผมหยิก สันนิษฐานจากภาษาที่ใช้พูด คือภาษาล่าเร

^{๑๐๑} คณิงนิตย์ จันทบูรต. “ชนกุลา บ้านโนนใหญ่ ตำบลก้อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี” ใน *วัฒนธรรมกับการพัฒนา ทางเลือกของสังคมไทย เล่มที่ ๒ ชนเผ่าไทยอีสาน* . (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๗.

^{๑๐๒} *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดตราด*. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^{๑๐๓} พระบริหารเทพธานี, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๓๗.

เป็นภาษาตระกูลมอญ – เขมร สาขาเบียร์อิค^{๑๐๔} กลุ่มชาติพันธุ์นี้ยังไม่มี ความชัดเจนว่าตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองตราดมาแต่ดั้งเดิมหรือไม่ หรืออพยพมาจากประเทศ กัมพูชา เพราะปรากฏว่าที่บริเวณเขาพนมกระวาน ซึ่งอยู่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของ ประเทศกัมพูชาก็พบว่ามีผู้พูดภาษาสำเรด้วย^{๑๐๕} ริงคำว่า สำเร นี้เป็นคำที่คนอื่น เรียก แต่คนกลุ่มนี้เรียกตัวเองว่า กุย หรือ โก้ย เขมรเรียกว่า ส่อมแระ (สุแระ) ซึ่งแผลงมาจาก แสร ซึ่งแปลว่านา อาจหมายถึงไพร่นา^{๑๐๖} ที่จังหวัดตราดพบกลุ่ม สำเรที่ตำบลค่านชุมพล อำเภอโป่งไร่ จังหวัดตราด^{๑๐๗} และเคยพบที่บ้านทุ่งไก่อัดัก ตำบลท่ากุ่ม อำเภอเมือง จังหวัดตราด

กะซอง

กลุ่มกะซองนี้เป็นชนกลุ่มน้อยของจังหวัดตราดที่มีการค้นพบล่าสุด ปรากฏ ในแผนที่ภาษาของชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย จากหลักฐานทางด้านภาษาที่อยู่ใน ตระกูล มอญ – เขมร สาขาเบียร์อิค^{๑๐๘} เช่นเดียวกับกลุ่มซอง และสำเร กลุ่ม กะซองจึงอาจมีรูปร่างที่คล้ายคลึงกันและมีวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกัน กะซองนี้ส่วน มากประกอบอาชีพหาของป่า ทำไร่ และทำสวนยาง พบในเขตอำเภอโป่งไร่ จังหวัด ตราด ปัจจุบันมีชาวกะซองประมาณ ๕๐ คน มีคนพูดภาษากะซองได้ไม่เกิน ๑๐ คน^{๑๐๙}

^{๑๐๔} ชีระพันธ์ เหลืองทองคำ. “ภาษาสำเร” วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๑ มีนาคม ๒๕๒๙ หน้า ๑๑๖.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๑๐๖} จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะ ทางสังคมของชื่อชนชาติ ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙๒ - ๒๙๓.

^{๑๐๗} ชีระพันธ์ เหลืองทองคำ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๑๐๘} สุวิไล เปรมศรีรัตน์ (หัวหน้าโครงการ). เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เพื่อเสนอผลการวิจัย เรื่อง แผนที่ภาษาของชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

๒.๓.๒ ศาสนา

ประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัดตราดร้อยละ ๙๔.๗ นับถือศาสนาพุทธ ศาสนาอื่น ๆ ที่มีผู้นับถือได้แก่ ศาสนาอิสลาม ประมาณ ๗,๐๐๐ คนเศษ คิดเป็นร้อยละ ๓.๑ ศาสนาคริสต์ ประมาณ ๔,๘๐๐ คนเศษ คิดเป็นร้อยละ ๒.๒ ส่วนศาสนสถานที่สำคัญมีวัด ๑๒๓ แห่ง ที่พักสงฆ์ ๓๒ แห่ง พระภิกษุสงฆ์ ๑, ๔๐๖ รูป สามเณร ๑๓๓ รูป มัสยิด ๑๑ แห่ง โบสถ์คริสต์ ๑ แห่ง^{๑๑๐}

๒.๓.๓ มหรสพและเพลงพื้นบ้านของจังหวัดตราด

๒.๓.๓.๑ มหรสพพื้นบ้าน

หนังตะลุง

หนังตะลุงเป็นมหรสพเก่าแก่ที่แสดงกันในภาคใต้ของไทย และได้รับความนิยมต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานานจนกระทั่งแพร่หลายเข้ามาในเมืองตราด หนังตะลุงที่เล่นกันในจังหวัดตราดนั้น ได้รับการถ่ายทอดมาจากนายหนังตะลุงของภาคใต้ เพราะในสมัยก่อนการคมนาคมทางบกยังไม่สะดวก จึงนิยมเดินทางติดต่อกันทางทะเล ชาวภาคใต้มักจะเดินทางทะเลมาแสวงโชคและทำมาหากินในท้องที่จังหวัดตราดอยู่เสมอ ในบรรดานักแสวงโชคจากทางภาคใต้นี้ มี **นายศรีแก้ว** ซึ่งเป็น ครูหนังตะลุง ของจังหวัดทางภาคใต้ ได้เดินทางมาแสดงหนังตะลุงที่จังหวัดตราด นายศรีแก้ว เป็นคนเก่งและมีความสามารถในด้านนี้มากแสดงหนังตะลุงจนคนนิยมทั่วไป ต่อมานายศรีแก้วได้บวชและจำพรรษา อยู่ที่วัดแหลมหิน ตำบลอ่าวใหญ่ อำเภอเมืองตราดตราด และในที่สุดก็มรณภาพ ที่วัดแหลมหินนั้น ในขณะที่บวชอยู่นั้น ท่านเป็นพระที่ชาวบ้านเคารพนับถือมาก เมื่อมรณภาพลงได้มีผู้แกะสลักไม้เป็นรูปของท่าน เพื่อเป็นที่สักการะบูชาต่อไป เรื่องที่เล่น นิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์ พระอภัยมณี ลักษณวงศ์ แต่ในจังหวัดตราดนิยมเล่นเรื่อง รามเกียรติ์ เป็นส่วนใหญ่ โดยจับเอาตอนใดตอนหนึ่งมาเล่น บางครั้งเล่นเรื่องชาละวันหรือ จันทโครพ ก็มี หนังตะลุงในจังหวัดตราดส่วนใหญ่มักเล่นกันในงานศพ หรืองาน

^{๑๑๐} สำนักงานจังหวัดตราด. **ตราดสุดแดนบูรพา**. (กรุงเทพฯ: บริษัท ดาวฤกษ์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

บวชนาค แล้วแต่เจ้าภาพจะหามา เวลาร่วมปกติจะเริ่มราว สามทุ่ม จะเล่นจนถึงเที่ยงคืน หรือถึงเช้าวันรุ่งขึ้นแล้วแต่เจ้าภาพ ^{๑๑๑}

รำสวด ^{๑๑๒}

การรำสวดเป็นการละเล่นพื้นเมืองชนิดหนึ่ง ที่นิยมเล่นกันในหลายหมู่บ้านของจังหวัดตราด นิยมเล่นกันเฉพาะในงานศพ ใช้ผู้เล่นตั้งแต่ ๒ คนเป็นต้นไป การเล่นรำสวดนี้ สืบเนื่องมาจากสมัยก่อนเมื่อมีคนตายภายในบ้าน จะเก็บศพไว้ก่อนอาจจะเก็บไว้ ๕ คืน ๗ คืน หรือ ๑๕ วัน แล้วแต่ฐานะของแต่ละคน โดยจะเก็บศพไว้ที่บ้าน บรรดาญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง จะต้องเฝ้าศพกันทั้งกลางวันและกลางคืนสาเหตุที่ต้องเฝ้าสัปดาห์ฐานได้ ๒ ประการ คือ ประการแรก เพื่อเป็นเพื่อนญาติของผู้ตายไม่ให้โศกเศร้าเสียใจ เมื่อขาดสมาชิกในครอบครัวไปใหม่ ๆ อีกประการหนึ่งนั้นเนื่องจากคนสมัยนั้นนิยมเล่นน้ำมันพรายจึงมีการขโมยศพเพื่อนำไปทำน้ำมันพราย จึงจำเป็นต้องเฝ้าศพเพื่อป้องกันการถูกขโมย เมื่อมีการเฝ้าศพก็ต้องเฝ้าจนกว่าจะเผา ขณะเฝ้าถ้าไม่ได้ทำอะไรก็จะง่วงนอน จึงคิดหาวิธีการที่ทำให้ไม่ง่วงนอน จึงเกิดการเล่นรำสวดกันขึ้น การเล่นรำสวดนั้นจะใช้คนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ทั้งชายและหญิงมีหน้าที่ร้องและรำ เนื้อเรื่องที่นำมาใช้ร้องนั้น จะนำมาจากคัมภีร์พระมาลัย ซึ่งบรรยายถึงบาปบุญคุณโทษในการกระทำของคนขณะมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้ยังมีการนำเอาเรื่องราวจากวรรณคดี เช่น รามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน มาร้องรำเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน เป็นการผ่อนคลายความเศร้าโศกของญาติผู้ตาย ในปัจจุบันมีการตั้งเป็นคณะขึ้น เพื่อรับจ้างเล่นตามงานศพ ตัวอย่างรำสวด

^{๑๑๑} อภิลักษณ์ เกษมผลกุล. **ตระกูลเมืองตราด: ว่าด้วยตำนานหนึ่งตระกูลในเมืองตราดและบทหนึ่งตระกูลตำบลท่าโสม จังหวัดตราด.** (ตราด: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดตราด, ๒๕๔๗), หน้า ๑ - ๕.

^{๑๑๒} ฝ่ายนิเทศก์การศึกษา หน่วยศึกษานิเทศก์ . **โบราณสถาน โบราณวัตถุ และมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดตราด.** (ตราด: สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดตราด, ๒๕๒๕), หน้า ๕๕.

ปางอนงค์องค์ทิพย์เกษร วิงวอนชักชวนพระเชษฐา
พระเจ้าตาไปรับไม่กลับมา ไปเล่นชิงช้าเถิดอย่าบ่นพระมนต์เลย
หน่อกษัตริย์ตรัสว่าเจ้าตาตั้ง แต่ผิดพลังตาจะตีเจ้าพี่เอ๋ย
วันนี้ไม่เล่นแล้วทราชมเขย พระก็เลยท่องบ่นพระมนตรา
นางเกษรค้อนควักแล้วผินผ่น ได้เห็นกันดีแล้วพระเชษฐา
แต่นี้ไปใครอย่าได้มาพูดจา ไม่ปรารถนาเรียกพี่แต่นี้ไป

เถิดเทิง^{๑๑๓}

การเล่นเถิดเทิง หรือเทิงบ้องกลองยาวมีเล่นแพร่หลายอยู่ทั่วไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ของจังหวัดตราดในทุกวันนี้ เครื่องดนตรี ที่ใช้เล่นเทิงบ้องกลองยาว คือ กลองยาว กรับ ฉาบเล็ก โหม่ง ฉิ่ง โอกาสที่เล่น มักเล่นในงานตรุษสงกรานต์ หรืองานแห่แห่นต่าง ๆ เช่น แห่นาค แห่พระ แห่กฐิน เป็นต้น ในระหว่างที่เดินไปในขบวน เมื่อไปถึงที่ตรงไหนที่มีที่บริเวณกว้างเหมาะที่จะตั้งวงเล่น ก็หยุดตั้งวงเล่นกันสักพักหนึ่ง แล้วก็เคลื่อนขบวนต่อไป ถ้าระยะทางไกลหน่อย ก็อาจจะหยุดตั้งวงเล่นกันหลายครั้ง เนื้อเพลงที่ใช้ร้องกับกลองยาวไม่มีอะไรมาก ง่าย ๆ ที่สุดก็ใช้วิธีร้องให้เข้าจังหวะเป็นเสียง "แฮ้ แฮะ แฮ้ แฮะ ๆ ๆ แฮ้ แฮ้วบ แฮ้วบ ๆ ๆ" (คำว่า แฮ้วบ เข้าใจว่าเป็นเสียงคำร้องที่เลียนมาจากเสียงตีฉาบ มักใช้ร้องสอดตามจังหวะ) แต่คำร้องที่นิยมใช้ร้องเล่นกันมีเพียง ๔ - ๕ อย่างเท่านั้น เช่น

มาละโหวย มาละวา มาแต่ของเขา ของเราไม่มา ตะละล้ำ...
มาละโหวย มาละวา มาแต่ป่ารอยตีนโต ๆ ตะละล้ำ...
ใครมีมะกรูด มาแลกมะนาว ใครมีลูกสาว มาแลกลูกเขย
เอวระเอาเหวย ลูกเขยกลองยาว ตะละล้ำ...
ต้อนไว้ ต้อนเข้าไว้ เขาไปบ้านเรา แม่เราจน ไม่มีคนหุงข้าว ตะละล้ำ...
ยักคิ้ว ยักค้อยเสียหน่อยเถอะ ลอยหน้า ลอยตาเสียหน่อยเถอะ...

^{๑๑๓} เรื่องเดิม, หน้า ๕๕.

ลำตัด

ลำตัดเป็นการแสดงที่ค่อนข้างแพร่หลายมากมีทั้งลำตัดห้องจำ กับลำตัดที่ ตันกลอนสด การแสดงลำตัดนี้เป็นการแสดงที่นิยม “หา” มาสำหรับแสดงในงาน ต่างๆ โดยมากไม่มีคณะใดเป็นพิเศษ เพราะโดยมากแต่ละตำบลจะมีพ่อเพลงแม่เพลง ลำตัดประจำตำบลอยู่แล้ว การที่กล่าวว่าลำตัดเป็นที่นิยมของชาวตราดนั้นเพราะ ปรากฏว่าเมื่อประมาณ ๖๐ ปีที่แล้วมีการพิมพ์หนังสือเรื่อง “ลำตัดเสื่อผืน” งาน ประพันธ์ของเสมียนทอง เจริญสุข ออกขายทั่วทั้งจังหวัดตราด ทั้งยังมีการจัดบันทึก การแสดง “ลำตัดทอดกฐินวัดเนินระหง” ไว้อีกด้วย ปัจจุบันเหลือคณะลำตัดเพียง ๒ คณะ คือคณะนายเหี่ยม จังคะพานิชย์ อำเภอเขาสมิง และคณะของผู้ใหญ่ ทวีวัฒน์ ระวังชอบ อำเภอเมืองตราดตราด ตัวอย่างลำตัดทอดกฐินวัดเนินระหง

สืบนิ้วยกขึ้นไหว้	ทั้งหญิงชายซ้ายตลอด
ทั้งพี่บ้าน้ำอา	ที่ร่วมกันมาฝ่าฟัน
ถ้าผิดพลาดบกพร่อง	ขอพี่น้องช่วยอภัย
ถ้าผิดพลาดตรงไหน	โปรดช่วยอภัยให้ฉันบ้าง
ขึ้นชื่อว่าวัดเนินระหง	นี้ตั้งโด่งหนักหนา
มีทั้งมนต์คาถา	รวมทั้งวิชาหลายอย่าง
ขึ้นชื่อว่าหลวงพ่อจันทร์	คนสำคัญที่มา
ท่านมาจากกัมพูชา	ท่านมีวิชาต่างๆ

ละครชาตรี หรือเท่งตุ๊ก หรือเท่งกุ่ม

ละครชาตรีเริ่มแพร่หลายเข้ามาเล่นในจังหวัดตราดเมื่อหลายสิบปีล่วงมา แล้ว มีคณะแสดงอยู่หลายหมู่บ้าน เช่น คณะยายจิบ บ้านไร่พัง ตำบลท่าพริก คณะยายราน บ้านหนองโพรง ตำบลเนินทราย ที่บ้านคลองใหญ่ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ ที่หมู่บ้านนี้เริ่มมีการแสดงละครชาตรีเมื่อประมาณ ๖๐ ปีล่วงมา แล้ว โดยเริ่มต้นจากครอบครัวของผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้นชื่อ นายสม พันธุนาคิน โดยภรรยาผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้หัดละครชาตรีให้แก่ลูกบ้านที่สนใจและหัดให้กับบุตร หลานของตนเองด้วย เมื่อหัดจนชำนาญและเล่นได้ดั่งก็จะนำออกแสดงในงานพิธี ต่างๆ เช่น งานโกนจุก บวชนาค งานแก้บน หรือแสดงตามงานวัด

ภาพ ๑๕ การสาธิตการแสดงเท่งต๊ก
เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย ๒๕๔๘ ของจังหวัดตราด

ก่อนการแสดงจะต้องทำพิธีบูชาครูก่อน ซึ่งจะมีเทียน ๑ เล่ม รูป ๓ ดอก ดอกไม้ ๓ สี หมาก ๓ คำ หมาก ๓ คำนี้ใส่ในโทนทั้งคู่ ๒ คำ ใส่ที่โคนเสามหาชัย ๑ คำ หรือใต้เสื่อก็ได้ เหล้า ๑ ขวด ค่าครู ๑๒ บาท เมื่อไหว้ครูเรียบร้อยแล้วก็เริ่มเล่นตามเรื่องที่กำหนดไว้ การแสดงละครชาตรีตัวละครต้องร้องเองไม่มีต้นเสียง แต่มีการบอกบทจะร้องเองตามใจชอบไม่ได้ ส่วนการรำก็รำตามที่กำหนดไว้ เวลาที่ตัวละครร้องนั้นตัวละครที่เหลืออยู่จะเป็นลูกคู่รับ เวลาที่ลูกคู่รับนั้นจะมีเสียงกลองรับตึง กึก ๆ ๆ ตามไปด้วย ดังนั้น ชาวบ้านในจังหวัดตราดจึงนิยมเรียกชื่อละครชาตรีอีกชื่อหนึ่งว่า ละครเท่งกึก ส่วนเรื่องที่น่ามาแสดงมักเป็นเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ เช่น สังข์ทอง มโนราห์ ไชยเชษฐา พระอภัยมณี พระรถเสน เป็นต้น^{๑๑๔} ในปัจจุบันยังมีคณะละครเท่งกึกอยู่ที่ตำบลบางปิต อำเภอแหลมงอบ คือ คณะนกหวีดศิษย์เรณู

๒.๓.๓.๒ เพลงพื้นบ้านในจังหวัดตราด

เพลงพื้นบ้านในจังหวัดตราดนั้นมีหลากหลาย โดยมากจะคล้ายคลึงกับเพลงพื้นบ้านของภาคกลาง แต่จะต่างกันบ้างที่ทำนองซึ่งแปลงให้สอดคล้องกับน้ำหนักเสียงและจังหวะพูดในภาษาถิ่นจังหวัดตราดที่ค่อนข้างลงเสียงหนักกว่าถิ่นอื่นๆ ในภาคตะวันออก ซึ่งสามารถจำแนกได้ดังนี้คือ

^{๑๑๔} เรื่องเดิม, หน้า ๕๐ - ๕๒.

“... หนึ่งราษฎรที่เกี่ยวข้าวไม่ร้องเพลงเหมือนที่กรุงเก่า เขาใช้
ร้องข้าวเจ้าหงส์ แต่ทำนองแลถ้อยคำไม่เหมือนที่เขาร้องข้าวเจ้า
หงส์ตามธรรมเนียม...”^{๑๑๘}

ภาพ ๑๖ การสาธิตการร้องเพลงโหงฟาง
เนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย ๒๕๔๘

นอกจากนี้แล้วในอดีตนั้นยังนิยมร้องเพลงฉ่อย เพลงอีแซว กันด้วย ร้อง
โต้ตอบกันไม่จำเป็นต้องโต้กันระหว่างชายกับหญิง การโต้ระหว่างชายกับชายก็มี
การร้องเพลงฉ่อย เพลงอีแซวนี้แต่เดิมนักร้องเล่นกันในทุ่งนาในเวลาเลี้ยงควาย
ของหนุ่มสาว ไม่ต้อง “หา” ดังเช่นในปัจจุบัน หากแต่ในเวลาที่ไม่เป็นที่นิยมแล้วจึง
หาผู้ร้องได้ยาก

กระนั้นก็ตามจังหวัดตราด ยังมีเพลงปฏิพากษ์อีกชนิดหนึ่งที่ต่างไปจากภาค
กลางเรียกว่า บันเรน หรือ บันเลน นิยมร้องที่หมู่บ้านช้างขุน อำเภอบ่อไร่ นิยมเล่น
กันในงานทำบุญหรืองานวัด มักตั้งวงกันประมาณ ๖ คน เครื่องประกอบการเล่นมี
ปี่ ซอ โดยจะมีผู้ทำหน้าที่เป่าปี่และตีซอ อย่างละ ๑ คน อีก ๔ คนประกอบด้วย
ชาย ๒ คน หญิง ๒ คน จะเป็นผู้ร้องกลอนสด โดยตั้งเป็นวงชายอยู่ข้างหนึ่ง
หญิงอยู่อีกข้างหนึ่ง เริ่มแรกฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายร้องก่อน ลักษณะของเนื้อร้องจะ

^{๑๑๘} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เสด็จประพาสเมืองจันทบุรี และ
อักษรานุกรมภูมิศาสตร์จังหวัดจันทบุรี** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชนบ
บุปผเวส เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดราษฎร์บำรุง อำเภอเมืองตราด จังหวัดชลบุรี วันที่ ๑๓
ธันวาคม ๒๕๔๖, หน้า ๗๐.

เป็นประเภทเกี่ยวพาราสีกันระหว่างชายกับหญิง ในขณะที่ร้องกลอนสด เครื่องดนตรี คือ ปี่ และซอ จะคลอไปกับเสียงร้องตลอด การเล่นบันเรนนีเล่นได้ทั้งคืน เพราะร้องเป็นกลอนสดทั้งคืน^{๑๑๙} บทที่ร้องนั้นโดยมากนิยมร้องเป็นกลอนแก๊กกัน คล้ายเพลงฉ่อยหรือร้องเป็นนิยายต่างๆ ต่อกันคนละบาท คนละบท หรือคนละวรรคตามแต่ถนัด ภาษาที่ร้องโดยมากเป็นภาษาเขมรปนกับภาษาไทย^{๑๒๐} ชุนศึกษาการพิศิษฏ์ กล่าวว่า บันเรนนี เป็นเครื่องเล่นของพวกเขาของ ซึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอเขาสมิง สืบเนื่องติดต่อกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ โดยมากมักเล่นในเวลาที่มีนักชดถุกษต่างๆ และในเทศกาลตรุษ ซึ่งมีผู้คนมาประชุมมากๆ เป็นต้น^{๑๒๑}

๒. เพลงร้องรำพัน เพลงร้องรำพันในจังหวัดตราดนี้มีหลายเพลง ได้แก่ เพลงขอทาน เพลงรำภาข้าวสาร เพลงเดินบาตรข้าวสาร เพลงลิเก เพลงรำวง แล่ต่างๆ สำหรับเพลงขอทาน เพลงรำภาข้าวสาร และเพลงเดินบาตรข้าวสาร เป็นเพลงที่ใช้ร้องในเทศกาลสงกรานต์ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อขอรับบริจาคทานเพื่อนำไปถวายแก่วัด โดยผู้ร้องจะสวมบทบาทเป็นขอทานร้องเพลงไปในหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามอย่างไรก็ตาม เพลงทั้ง ๓ ชนิดนี้ต่างก็มีทำนองที่แตกต่างกันไป ส่วนเพลงลิเกนั้นคือเพลงร้องที่ใช้ทำนองลิเกมาใช้ร้อง มักใช้ร้องเล่าเรื่องเหตุการณ์ หรือเรื่องในวรรณคดีต่างๆ นิยมร้องเล่นๆ ในเวลาเลี้ยงควายหรือยามว่างต่างๆ ตัวอย่างเพลงลิเก เรื่อง พันท้ายนรสิงห์^{๑๒๒}

^{๑๑๙} ฝ่ายนิเทศก์การศึกษา หน่วยศึกษานิเทศก์. โบราณสถาน โบราณวัตถุ และมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดตราด, (ตราด: สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดตราด, ๒๕๒๕), หน้า ๔๕.

^{๑๒๐} ชุนศึกษาการพิศิษฏ์, “การมหรสพต่าง ๆ ของจังหวัดตราด” วารสารศิลปากร ปีที่ ๒๑ เล่ม ๓ กันยายน ๒๕๒๐, หน้า ๒.

^{๑๒๑} เรื่องเดิม, หน้า ๓.

^{๑๒๒} อภิลักษณ์ เกษมผลกูล และคณะ. รายงานการดำเนินผลโครงการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้างชุมชน กลุ่มศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ต. เนินทราย อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด เสนอต่อทบวงมหาวิทยาลัย มิถุนายน ๒๕๔๕. (เอกสารอัครสำเนา), หน้า ๓๒.

.... สิ่งหนุ่มก็กลุ้มใจ เรื่องหญิงไทยถูกจุด เกิดมนุษย์
จัญไร ที่มีนิสัยอันธพาล ทุกวันนี้ข่าวหนาหู ทหารออกมาชู้
ออกจุดหญิงชาวบ้านผม หน้าซ้ำรีตนาทาเร้น ก็มากอยชู้
เชื้อบังคับ ที่ใดไหนห้อยก็พลอยถูกปรับ เป็นเหยื่อพวก
คอรัปชั่น บัดนี้พระพิชัยคุมพวกไว้เหลือคณัน จะล้างทหาร
พระเจ้าเสือ หิตายเหมือนเนื้อสมัน มาชวนให้ฉันร่วมด้วย
แต่่วนคนสวดยคอยห้าม แต่บางครั้งก็มีงาม ก็ตามใจฉัน
นวนแม่คอยกันพันตัว เพราะเกรงว่าผิวจะวายปราณ

เพลงรำวงโบราณนั้น เป็นเพลงที่ได้รับความนิยมมาก เพราะเป็นเพลงที่
สนุกสนานและแต่ละเพลงก็มีท่าประกอบต่างๆ ทำให้หนุ่มสาวได้มีโอกาสใกล้ชิดกัน
โดยมากมักร้องกันในงานวัด หรือในยามว่างงาน ที่ลานกว้างๆ เพลงที่นิยมร้อง
เช่น เพลงสวัสดิ์ขอให้พี่ไซค์ชัย เพลงไกลแสนไกล อุตสาห์มา เพลงบัวสายบัว
เพลงบัวสายสั้น เพลงตะวันรอนๆ เพลงโน่นแน่ดาวลอยเค็ด้าอยู่กับเดือน เพลง
กระต่ายจำมันน่ารักจริง เพลงบัวน้อยลอยอยู่กลางแจ้ง เพลงคล้องช้างกันลิเหวย
เพลงพวงมาลัยสวมคอ เป็นต้น

ส่วนแหล่งนั้น เป็นเพลงพื้นบ้านอีกชนิดหนึ่งที่ได้รับความนิยมมาก มักใช้ใน
การเล่าเหตุการณ์ต่างๆ และแหล่งในโอกาสที่มีการประชุมคนมากๆ เช่น ที่วัด หรือที่
บ้านงาน เป็นต้น แหล่งที่ได้รับความนิยมเรื่องหนึ่งคือ แหล่งตามตลาด ลำนวนเสมียน
ทอง เจริญสุข ที่เล่าถึงเรื่องติดตามตายแล้วฟื้น ดังตัวอย่าง

รูปจะเริ่มนิพนธ์ ถึงแหล่งตามตลาดที่ใกล้จะดับสังขาร แก่เจ็บ
ใช้ได้โรคา ที่หายมากี่นานปี แก่ตายสลับไปพักใหญ่ เกือบ
เข้าข่ายอสังขณีย์ ระเริงระไรว่าไปเมืองผี แล้วกลับคืนดีแล้วฟื้น
คืนมา จึงเล่าความตามที่ได้ไป บอกกับภรรยาว่าข้าได้ไปในภาย
ชาติหน้า พบมัจจุราชมบาล กับได้พบสระศรีนั้นมีสี่เหลี่ยม
ล้วนแต่เต็มเปี่ยมไปด้วยชลธาร กอบประคองจงกลยุบลบาน
กว้างยาวประมาณหิมา ที่ริมสระศรีนั้นมีศาลา และคู
ตระการตางามวิไล แก่ได้ไปยลเห็นคนนั่งอยู่ แต่ไม่รู้ว่าเป็นผู้ใด

กิริยาท่าทางรูปร่างโตใหญ่ สวมเสื้อหมวกใส่คูเออาการ พุดจา
เสียงดังกำลังนั่งเก้าอี้ มือถือบัญชีอย่างโรงศาล^{๑๒๓}

๓. เพลงประกอบพิธีกรรม

เพลงประกอบพิธีกรรมนี้โดยมากมักเกี่ยวข้องกับการเล่นเข้าผีต่างๆ เช่น
แม่ศรี ผีลอบ ผีควาย ผีกระดัง ผีลิง ผีชิงช่าง ผีจระเข้ ผีสมุก และผีกลัก
นิยมเล่นกันในเทศกาลสงกรานต์ โดยมีความเชื่อว่าวิญญาณของคนที่เกี่ยวข้องแล้ว
มาติดต่อกับมนุษย์ได้โดยการเข้าทรง การเล่นแบบนี้เป็นการจินตนาการตามความ
เชื่อ ดังจะยกตัวอย่างบทร้องเชิญผีต่างๆ ของจังหวัดตราด ดังนี้^{๑๒๔}

บทร้องเชิญผีจระเข้

(ต้นบท)	เด่เด่เด่จระเข้หน้านวน	
(ลูกคู่รับ)	ขบถูกล้าวชาวสวน	
	ผิงเล่นน้ำ	จระเข้พาไป
	เสี่ยเหล้า ๒ ไห	กระเทียม ๒ หัว
	ไก่เดี้ย ๒ ตัว	อีแม่เฮี้ย ๆ

บทร้องเชิญผีสมุก

(ต้นบท)	อีเส้ชีเรน	
(ลูกคู่รับ)	อ้ายเร็นจ้อกจ้อ	
	มะเขือคี่องค้อ	ห้วยยาเข้าเย่า
	จักกะจันนั่งเฝ้า	จ๊ับเจ้าจ๊ับจ๊วย
	จ๊ับองคี่ตัวย	จ๊ับจ๊วยไล่ก้วง
	เก้าโล่เก้าถัง	กะทังคังเค็อก

^{๑๒๓} สัมภาษณ์ นายยม กุมภะ อายุ ๕๐ ปี ต.ท่ากุ่ม อําเภอเมืองตราด จังหวัด
ตราด ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๔๗.

^{๑๒๔} ชุมศึกษาการพิศิษฐ์, “การมหรสพต่าง ๆ ของจังหวัดตราด” วารสารศิลปากร
ปีที่ ๒๑ เล่ม ๓ กันยายน ๒๕๒๐, หน้า ๘.

นอกจากนี้ในประเพณีของชาวขอมในเมืองตราดนั้น มักมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเข้าผีเช่นกัน เช่น พิธีไหว้ผีหิ้ง ผีโรง พิธีส่งในบ้าน เป็นต้น โดยจะมีบทร้องเชิญ ซึ่งเพลงเชิญผีในพิธีกรรมต่างๆ จะใช้เพลงคล้ายๆ กัน ดังตัวอย่าง

ข้าเอยข้าไหว้	ข้าไหว้ครุแล้วจึงวันทา
ดอกพุดบุษบา	มีทั้งบัวน้ำและบัวแก้ว
เสียดายหนอนางลาวทอง	นางน้องจะมีก็แต่ผิวแล้ว
ยังอยู่หนอแต่ดาวแก้ว	กระไรข้าแล้วก็อยู่แม่น่า
ข้าเอยข้าไหว้	ข้าไหว้เทวดาทิ้งแปดทิศ
องค์ใดหนอท่านศักดิ์สิทธิ์	ล้าแดงแดงฤทธิเชิญลงมา
ลงมาหนออยู่จริง	แล้วก็วิ่งลงมาอยู่ไรไร
ลงมาตามป่าช้า	แล้วก็ได้ลงมาตามป่าขวา
ลงมาที่คนทรง	อย่าให้วงยให้วงก็อยู่แม่น่า
ดูเอยดูแล	จงดูให้แน่ประจักษ์ตา
ผิตพลังหนอประการใด	ต้องขออภัยจงเร็วรา
เมื่อผิตคิดขอโทษ	ถ้ามันพลังไปขอขมา ^{๑๒๕}

นอกจากเพลงเข้าผีข้างต้นแล้ว ยังมีเพลงประกอบพิธีกรรมอีกเพลงหนึ่งคือเพลงแห่นางแมว ที่ชาวบ้านมักใช้ร้องเพื่อขอฝนในปีที่ฝนแล้ง แต่ปัจจุบันเท่าที่ทราบจะเหลือเพียงที่บ้านท่าโสม ตำบลท่าโสม อำเภอเขาสมิง จังหวัดตราด ซึ่งในปัจจุบันนี้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของเพลงบอกบุญไปแล้ว ดังนั้นจึงจะขอยกไปกล่าวในบทต่อไป

^{๑๒๕} ถอดความจากแถบบันทึกเสียงการประกอบพิธีกรรมส่งในบ้าน ของชาวขอมที่ทุ่งไถ่ตัก หมู่ที่ ๔ ตำบลท่ากุ่ม อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ณ วัดสุวรรณภักดี ตำบลท่ากุ่ม อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด

๒.๓.๔ ประเพณีสิบสองเดือน^{๑๒๖}

เดือน ๕ (ประมาณเดือนเมษายน) ตรงกับประเพณีตรงสงกรานต์ ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย วัตถุประสงค์ต่างๆ ในจังหวัดตราดจะทำบุญติดต่อกันหลายวันและกำหนดให้วันหนึ่งเป็นวันทำบุญฉลองทราย วัตถุประสงค์ในแถวเดียวกันจะกำหนดวันฉลองทรายไม่ให้ตรงกัน เพื่อจะได้นิมนต์พระวัดใกล้เคียงมาร่วมงานทำบุญฉลองทรายด้วย การทำบุญฉลองทรายนั้นหลังจากทำบุญแล้วชาวบ้านจะชวนกันเล่นสระบัวล้อ หรือนัดหมายกันอยู่ตรงน้ำพระผู้ใหญ่เสร็จแล้วจะชักชวนกันไปรดน้ำขอพรจากผู้ใหญ่ในครอบครัวตนเองหรือผู้เคารพนับถือในหมู่บ้านต่อไป นอกจากนี้ยังมีประเพณีขอทานบอกรูปโดยชาวบ้านจะนัดหมายรวมกลุ่มกันไม่จำกัดเพศและจำนวนเดินขอทานไปตามหมู่บ้านของตนเองและหมู่บ้านใกล้เคียง เพื่อนำเงินถวายวัด มีการร้องเพลง ใช้ฉิ่ง กลอง โทน กรับ ให้จังหวะ

เดือน ๕ ต่อเดือน ๖ มีเทศน์มหาชาติ ซึ่งช่วงนี้เป็นฤดูผลไม้ ชาวบ้านได้นำผลไม้ชนิดต่างๆ มาตกแต่งบริเวณพิธี สมนัดให้เป็นป่าหิมพานต์ ในคืนก่อนวันเทศน์มหาชาติต้องนิมนต์พระมาเทศน์คาถาพัน ใช้เทียน ๑,๐๐๐ เล่ม บูชาคาถาพันและทำน้ำมัน น้ำมันต์ วันรุ่งขึ้นทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์และเริ่มเทศน์กัณฑ์ที่ ๑ ถึงกัณฑ์ที่ ๑๓ เมื่อการเทศน์จบลง ผู้ที่อยู่ในบริเวณพิธีจะนำผลไม้ไปกิน นำน้ำมันต์ไปต้มไปทา เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ (ประมาณเดือนพฤษภาคม) วันวิสาขบูชา ตอนเช้าพุทธศาสนิกชนพร้อมใจกันไปทำบุญยังวัดต่างๆ ตอนค่ำทุกวัดจัดเวียนเทียนและมีการแสดงธรรมแก่ประชาชน

ในเดือนนี้ยังมีการทำบุญถวายสลากภัต เนื่องจากเป็นฤดูผลไม้ แต่ละวัดจะแจกสลากภัตในวันที่มีคนมาทำบุญโดยนิมนต์พระสงฆ์จากวัดใกล้เคียงมารับสลากภัตที่พุทธศาสนิกชนจัดเตรียมถวาย มักเป็นผลไม้ที่หาได้ในเรือกสวนไร่นาของ

^{๑๒๖} วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดตราด. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๙ - ๑๖๓.

คนใส่ภาชนะที่สานจากไม้ไผ่หรืออื่นๆ ก็ได้ตามแต่จะสะดวก พร้อมจัดอาหารคาวหวานไปทำบุญถวายทานด้วย

เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ (ประมาณเดือน มิถุนายน) สารทขนมจ้าง ชาวบ้านจะห่อขนมจ้างหรือขนมต่างๆ ใหว่บรรพบุรุษ โดยใช้ข้าวเหนียวขาวแช่กับน้ำค้างที่ได้จากขี้เถ้าไม้โกงกางแล้วนำมาห่อด้วยใบละ เป็นรูปสามเหลี่ยมมีสี่มุม มักเป็นพวง แล้วนำไปต้มให้สุกจึมน้ำตาลอ้อย หรือใส่น้ำเชื่อมรับประทาน ในวันนี้ชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำลำคลองจะมีประเพณีการแข่งขันเรือด้วย

เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ (ประมาณเดือน กรกฎาคม) วันอาสาฬหบูชา ตอนเช้าพุทธศาสนิกชนจะทำบุญตักบาตร ฟังธรรม รักษาศีลตอนค่ำเวียนเทียน ต่อมาเดือน ๘ แรม ๑ ค่ำ วันเข้าพรรษา พุทธศาสนิกชนก็จะไปทำบุญตักบาตรเหมือนเดิม แต่พระสงฆ์จะจำพรรษาอยู่ที่วัดและไม่ไปค้างแรมที่ไหนเลยตลอดระยะเวลา ๓ เดือน

เดือน ๘ กลางเดือน (ประมาณเดือน สิงหาคม) เทศกาลสารทจีน คนจีนจะเซ่นไหว้บรรพบุรุษ ด้วยขนมมัดได้ ขนมเทียน ซาแซ งิ้วแซ ซิกแซ (ไหว้ด้วยของคาว ๓ อย่าง ๕ อย่าง ๗ อย่าง เช่น หมู ไก่ เป็ด กุ้ง ปู ไข่ต้ม หรือ หมักแห้งตามฐานะ) ข้าว อาหารหวานคาว คนไทยไปทำบุญที่วัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษตามความเชื่อ การเซ่นไหว้ไม่ใช่อาหารประเภทแกง เพราะมีรสเผ็ดร้อน

เดือน ๑๐ สิ้น (ประมาณเดือนกันยายน) เทศกาลสารทไทย แต่เดิมชาวบ้านจะกวนกระยาสารทเพื่อนำไปทำบุญถวายพระตามประเพณี โบราณจะกวนกระยาสารทกันแทบทุกบ้าน เพื่อให้เหลือไว้เก็บ เลี้ยงลูกหลานในครอบครัวได้นาน ๆ

เทศกาลนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่า ยมบาลจะถือศีล ๓ วัน ปล่อยให้เปรตและวิญญาณทั้งหลาย เป็นอิสระ มีโอกาสได้รับส่วนบุญส่วนกุศล พุทธศาสนิกชนพร้อมใจกันไปทำบุญที่วัด และบังสุกุลให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ดังนั้นการกวนกระยาสารทจึงได้สอดแทรกภูมิปัญญา ความเชื่อที่ว่า ต้องใส่ส่วนผสม ๓๒ อย่าง

๑๐๘ อย่าง เช่น ถั่ว งา ข้าว น้ำตาล พืช ประเภทหัว นานาชนิด และผลไม้ขึ้น ซึ่งนอกจากจะอร่อยแล้วยังมีสรรพคุณ ในการรักษาโรคร้ายที่มักเป็นในเดือนนี้อีกด้วย

ปลายเดือน ๑๐ ถึงเดือน ๑๑ พิธีทำขวัญไหว้แม่โพสพ ในเดือนนี้ข้าวในนาเริ่มตั้งท้อง ชาวนาจะทำพิธีไหว้แม่โพสพโดยนำเอาเฉลว ไปมัดไว้กับไม้ระกำที่ปักอยู่ในนา จักกล้วย อ้อย ส้ม กระจ่างสารท กระจก หวี น้ำมันใส่ผม ขี้ผึ้งทาปาก น้ำมัน น้ำหอม ใส่ชะลอม นำไปวางไว้ใกล้กับเฉลว โดยให้ผู้หญิงเป็นผู้ทำพิธีกล่าวเชิญแม่โพสพ

เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ (ประมาณ เดือนตุลาคม) วันออกพรรษา เป็นวันสิ้นสุดการจำพรรษาเป็นเวลา ๓ เดือน หรือเรียกว่าวันปวารณา คือเป็นวันที่พระสงฆ์กล่าวคำปวารณา เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ด้วยกันว่ากล่าวตักเตือนกันได้ พระรูปใดมีข้อข้องใจเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ อนุญาตให้บอกกันได้ พุทธศาสนิกชนพร้อมใจกันไปทำบุญที่วัดต่าง ๆ ถ้าวัดใดจัดให้มีงานตักบาตรเทโว ผู้ที่มาทำบุญจะอยู่ช่วยเตรียมงานสำหรับวันรุ่งขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อพระพุทธรศาสนา

เดือน ๑๑ แรม ๑ ค่ำ (ประมาณเดือนตุลาคม) ตรงกับวันตักบาตรเทโว วัดต่างๆ จะจัดงานทำบุญตักบาตรหมูนเวียนสับเปลี่ยนกันไป เป็นการจำลองเหตุการณ์เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ เชื่อกันว่าในวันนี้พระพุทธเจ้าต้องการเปิดโลกทั้ง สามโลก ได้แก่ สวรรค์ มนุษย์ และนรก ให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นเป็นรูปธรรม ทางวัดจึงจัดริ้วขบวนอย่างยิ่งใหญ่ ประกอบด้วย นางฟ้า พระอินทร์ พระพรหม เทวดา เหล่าเทพบุตรที่ลงมาส่งเสด็จจากสวรรค์ และฝูงเปรตที่มาจากนรก ฝูงเปรต คือชาวบ้านที่สมัครใจช่วยเหลือวัดจะตกแต่งร่างกายของตนให้ดูสะทุดตา โดยเขียนตามเนื้อตัว หน้าตา หรือนำกระดาษมาทำเป็นหัวสัตว์หรือรูปอื่น ๆ ตามต้องการ เพื่อใช้สวมหัว โดยมีจุดมุ่งหมาย สะท้อนให้เห็นว่า ขณะที่พวกเขาอยู่ในโลกมนุษย์ได้ทำบาปกรรมใดไว้บ้าง เมื่อตายแล้วต้องไปชดใช้กรรมทนทุกข์ทรมานแสนสาหัส เพื่อให้คนเกิดความสำนึกที่จะสร้างบุญละเว้นบาป ปัจจุบันการตักบาตรเทโว นอกจากจะให้คติแง่คิดดังกล่าวแก่

ชาวพุทธแล้วยังมีผลพลอยได้แก่วัดอีก คือ ได้รับเงินทำบุญ สำหรับใช้จ่ายบูรณ-
ปฏิสังขรณ์วัดอีกด้วย

หลังจากออกพรรษาแล้วหลายหมู่บ้านได้กำหนดวันทำบุญโคนต้นไม้
ศาลเจ้าชายทุ่งที่เคราพโนหมู่บ้าน เพื่อความเป็นสิริมงคล แก่ตนเอง และครอบครัว
และการประกอบอาชีพเป็นประจำทุกปี (การทำบุญโคนต้นไม้จะทำ ๒ ครั้ง คือ
ช่วงหลังออกพรรษา กับช่วงหลังสงกรานต์)

เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ (ประมาณเดือนพฤศจิกายน) วันลอยกระทง
การลอยกระทงเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาจกอดีตโดยเชื่อว่า ใช้กระทงนำเครื่อง
บูชาไปบูชารอยพระพุทธรูป ณ ริมฝั่งแม่น้ำนันทบุรี และขอขมาพระแม่คงคา
ตั้งนั้นชาวบ้านและวัดต่างๆ ที่อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองจะร่วมกันจัดงานลอยกระทง
โดยใช้วัสดุธรรมชาติมาประดิษฐ์

เดือนอ้าย (ประมาณเดือนธันวาคม) วันที่ ๓๑ ธันวาคมจะมีงานประเพณี
ศาลเจ้าสระต่าง โดยทำบุญเช้า และเพล ในการประกอบพิธีนี้ จะมีการปล่อยเรือ
เช่นเดียวกับการทำบุญโคนต้นไม้

เดือนยี่ต่อเดือนสาม (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์) เทศกาลตรุษจีน
ชาวดำบลที่มีเชื้อสายจีน จะเตรียมและเครื่องเซ่นไหว้ สำหรับไหว้เจ้า เจ้าที่และ
บรรพบุรุษ โดยจัดตั้งนี้ ไหว้เจ้าที่ ใช้ขนมมัดไต้ ขนมเทียน ขนมเซ่ง ซาแซ ไข่แซ
ชิกแซ ตามฐานะ และผลไม้มงคล ไหว้บรรพบุรุษใช้ข้าว ๔ ถ้วย สำหรับอาหาร
คาวหวาน ขนมมัดไต้ ขนมเทียน ขนมเซ่ง และผลไม้ ตามธรรมเนียมที่
ปฏิบัติสืบทอดกันมา เพื่อแสดงความกตัญญูต่อบุพการี โดยเชื่อว่าบรรพบุรุษจะคุ้มครองให้
อยู่เย็นเป็นสุขทำมาค้าขึ้น

การทราบประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองตราดอันยาวนานที่แสดงให้เห็น
เห็นถึงความ เป็น “เจ้าของแผ่นดิน” และการมีปฏิสัมพันธ์กับนานาชาติอารยประเทศใน
ฐานะเมืองท่าสำคัญมากกว่า ๓๐๐ ปีนั้น จะทำให้เข้าใจและเข้าถึงความหลากหลาย
ทางวัฒนธรรมของชาวตราดที่แสดงออกด้วย ศิลปะ ภาษา ความเชื่อ พิธีกรรม

ฯลฯ ความรู้ความเข้าใจนี้จะทำให้ “คนนอก” มองเห็นความสำคัญของเมืองตราด
ที่นับเนื่องมา ในขณะที่เดียวกันก็จะทำให้ “คนใน” ตระหนักถึงรากเหง้าของตน
รวมทั้งเกิดสำนึกต่อบรรพบุรุษและบำรุงเลี้ยงความภาคภูมิใจที่มีต่อพระบรมราชจักรีวงศ์
สืบไป

